

Галя Йорданова

**ЕТИЧЕСКИ СИСТЕМИ
(ПОМАГАЛО)**

Шумен

2016 г.

Редактор: доц. д-р Мария Парашкевова

Рецензент: доц. д-р Добромир Добрев

Коректор: проф. д-р Ивайло Петров

ISBN 978-619-201-127-7

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”,
Шумен, 2016

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Уводни бележки
2. Етически интелектуализъм. Сократ
3. Метафизическа етика. Платон
4. Начало на автономната етика. Аристотел
5. Епикурейски морал
6. Натуралистичен морализъм (стоици)
7. Етически възгледи на Пиер Абелар
8. Спекулативно-пантеистична етика (Барух Спиноза)
9. Етически априоризъм и формализъм (Имануел Кант)
10. Етиката на Макс Шелер и Николай Хартман

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Предлаганото учебно пособие обхваща въпроси от дисциплината *Етически системи*. В структурно отношение съдържанието на помагалото е разпределено в по-важни теми от основните етически системи, посредством които може да се изгради устойчив християнско-етически светоглед, приложим в социалния живот. Предлаганите теми в помагалото обхващат някои от етико-философските учения, които имат идейна връзка с християнската нравственост.

В методологически план в края на всяко тематично изложение са включени въпроси и задачи за самоконтрол на студентите. За тяхно улеснение е посочена и литература, която дава допълнителна информация по тематичната проблематика в помагалото.

Настоящото учебно помагало е част от замислен по-голям труд, основната идея на който е да представи християнското учение за нравствеността въз основа на Священото Писание, светоотеческата литература, веровите истини и опита на Църквата в корелация с постиженията на световната етико-философската мисъл, близка до християнския мироглед.

Помагалото е предназначено за студенти от направление *Религия и теология*, както и за широк кръг от читатели, с насоченост и интереси в областта на етиката и философията.

ЕТИЧЕСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛИЗЪМ. СОКРАТ

Ключови думи: антропология, аретология, добро, зло, беседа

Антропологичната традиция е една от основните форми на класическата философия на античното общество. Нейните главни проблеми се отнасят до човека и обществото.

Сократ е една от най-колоритните и интересни личности на древния свят. Неговото научно дело е уникално и това определя Сократ като ярка фигура сред античните философи. Философията е възплъщение на неговия живот.

Сократ е роден през 469 г. пр. н.е. в Атина. Баща му Софрониск е скулптор, а майка му Фенерета – акушерка. Получавайки добро образование, Сократ е имал възможност да се запознае с шедьоврите на великите поети на древна Елада – Омир и Хезиод, с философските идеи на своите предшественици и съвременници. Негов учител във философията е Архелай (ученик на Анаксагор). По време на Пелопонеската война взема участие в боевете при Потидея в Халкидика, Делион в Беотия и Амфипол в Македония.

Сократ е отдаден изцяло на философията. За всичко останало той отделя само онова време, което не му е необходимо. Сократ гледа на философията не като средство за препитание. За него тя е средство за морално удовлетворение и усъвършенстване. Цял живот остава беден, защото смята, че бедността е майка на любовта.

Сократ не е автор на трактати, защото е убеден, че живото сово се “умъртвява“ в писаната реч. Неговите възгледи са изложени в прочутите беседи, в които на основата на най-обикновените факти на житейската практика се обсъждат сложните проблеми на философската мисъл.

Докато Сократ разяснява естеството на доброто, други старателно заговорничат против него. Те го обвиняват, че развращава младежите и почита нови богове. Най-лесният начин да се отърват от философа е да го противопоставят на законите в обществото. Подобно обвинение може да се обясни с това, че Сократ критикува грубият антропоморфизъм и засяга дълбоко основите на митологията, с която е свързан всеки елин. Схващането на божеството като по-обща духовна природа, подобна на всеобщия разум се оказва трудно за възприемане от съвременниците му. Със своите

беседи Сократ изостря мисълта на хората, прави я по-критична, по-взискателен. Със своето независимо поведение и голяма популярност той е неудобен за управляващите кръгове на полиса. Като проникновен мислител Сократ схваща, че обществото, в което живее, е достигнало границата на своя разцвет, зад която прозират отрицателните му черти. Настъпва времето, когато се зараждат първите елементи, които ще доведат до деформацията на демокрацията: войните, които Атина води, започват да тежат на нейните поданици. Управляващите търсят изкупителна жертва, за да укрепят моралните устои на „гражданската уредба“. Тази жертва се оказва Сократ. Той има ясното съзнание, че е невинен през моралните закони на обществото. Признат за виновен, Сократ е осъден на смърт. Верен на своите идеи, мъдрецът не се изкушава от мисълта да моли за помилване. Той дори отказва да избяга от затвора, което го убеждават да направи неговите приближени. Сократ умира през 399 пр. н. е., изпивайки чаша с отрова.

Смъртта на Сократ не е само лична трагедия на един човек. Тя е и конфликтът на мислителя с отделни елементи на обществото, които се страхуват от мъдростта на философа, която показва пътя на справедливостта. Сократ осъществява един общочовешки дълг - да се бори безкомпромисно срещу несправедливостта и да разобличава нейните носители.

Сократ отклонява вниманието от космологията и физиката, като го насочва към антропологията и етиката. Той насочва философската мисъл от външния свят към вътрешния мир на човека.

Първо изходно положение на философията на Сократ е прочутата максима **„Аз зная, че нищо не зная“**. На философа принадлежи убеждението, че това, което знае, е малка част от онова, което не познава. Мъдър е онзи човек, който схваща своето незнание, ограничеността на своите познавателни възможности. Според Сократ в областта на знанието не съществуват последни граници и пътят в нея не може да бъде извървян. Античният мислител гледа на съмнението като средство за стимулиране на познавателната дейност, за провокиране на човешката мисъл към нови теоретически основания.

Второто изходно и същевременно основно положение във философията на Сократ е тезата **„Познай себе си“**. Това е принципът, който връща човешката мисъл към себе си. Според Сократ пътят в науката започва от самия човек. Смешно е според философа човек, който не познава себе си, да се стреми да познае външния свят.

Познанието, според Сократ не се отнася до единичното, конкретното у хората, а до всеобщото, постоянното у тях. Против крайния индивидуализъм философът подчертава значението на общото – като добродетел, цел и критерий на поведението на човека. Като тръгва от собственото си незнание, Сократ сам търси що е добро и що е истина, за да стигне до едно понятие. Чрез понятията човек изгражда системата на знанията. За главен принцип на етиката се полага принципът на **тъждеството на добродетелта и знанието**. Нравствено-етическите норми се коренят не върху инстинктите и случайните обстоятелства, а на здравата база на знанието.

Основното понятие в етиката на Сократ е понятието *добродетел*, на което се подчинение всички нейни определения. Добродетелта е целта и главно задължение на човека; иманентна негова природа, реализирането на която осмисля съществуването на хората като съзнателни същества. Човек, който знае какво е добро, не може да не постъпва справедливо. Крайната цел на всичко е добродетелта. Тъждеството между знание и добродетел е критикувано впоследствие от Аристотел. Високо образованият човек не винаги е най-добрият човек. Защото ако човек знае истината няма гаранция, че е по-добър. Изисква се не само знание, но и усилие на волята.

Сократ не само маркира статуса на етиката в рамките на тогавашната философска мисъл. Фактически той е първият античен мислител, който я обосновава като теоретическа система.

Етиката на Сократ е **аретология** т.е. учение за добродетелта. Първият принцип гласи: **Добродетелта е знание**. Според философа знанието за доброто и злото е напълно достатъчно, за да бъде човек добродетелен. За Сократ е невъзможно човек да знае, че някоя постъпка е лоша и все пак я извършва. От нравствения опит знаем, че човека в противоречие с разума върши зли дела. Все пак знанието на човека за добродетелта му помага да се ориентира към доброто и да го следва.

Вторият принцип на Сократовата аретология е: **Добродетелта и щастието са неделими**. Оня, който постъпва несправедливо, е нещастен и нещастieto му е по-голямо, ако остане ненаказан. Добродетелният човек е щастлив при всички обстоятелства, дори когато е подхвърлен на незаслужени страдания. От неразривната връзка между добродетел и щастие Сократ прави извода: по-добре човек да страда несправедливо, отколкото да извършва несправедливост.

Сократ учи че, добродетелта може да се **преподава и заучава**, защото тя е знание. Само добродетелта, която той нарича „гражданска“ и която се проявява

непосредствено или по Божие внушение, не може нито да се преподава, нито да се заучава. **Добродетелта е една.** Според Сократ всички добродетели са знание, следователно в основата си не се различават една от друга.

Като изхожда от характера на добродетелта изобщо, той определя нейните разновидности – умереност, храброст, справедливост и благочестие. Класификацията на добродетелите е следната:

- Мъдрост – основна добродетел;
- Умереност – съществена страна на добродетелта и надеждна протекция срещу неразумните постъпки и намерения.;
- Храброст – добродетел, чрез която човек се ориентира и действа успешно при изключителни условия и успешно преодолява възникващите трудности. Тя намира проявление по време на война.
- Справедливост – добродетел, необходима на всички хора и преди всичко на онези, които ръководят „общите дела“ на полиса;
- Благочестие – добродетел, която изразява знанията за божествата и ритуалите. Дори Сократ препоръчва спазването на общоприетите в полиса обреди. Но като философ той намира, че вярата в митотворчеството трябва да почива на здрави теоретически основания.

Според Сократ има **писани** (държавни закони, които не са всеобщи) и **неписани** (те са еднакви във всички държави) закони.

Мъдрецът издига принципа на **телеологията** като основание за наличието на божествена природа. Сократ твърди, че не съществува нищо, което да няма строго определена роля. Човешкият живот следва определена насока и създава определени неща поради някаква цел. С идеята за крайните причини и цели на съществуващото философа поставя основите на един своеобразен рационализъм за обосноваване на вярата в божественото.

Диалектическата мисъл на античния мислител е исторически и логически свързана с постиженията на предишни учени. Основен прием в диалектиката на Сократ е **беседата**. Това е разискване на един или друг проблем на етиката, осъществявано чрез въпроси и отговори въз основа на разсъжденията на събеседниците. В постоянната колизия на мненията и тяхната пълна конфронтация се създават драматични ситуации на диалога, преодоляването на които със силата на доводите води до правилния възглед. В беседата не се предлагат готови решения, а се

проверява достоверността на изказваните мнения. Беседата се осъществява чрез няколко основни метода. Това са **ирония, майевтика, индукцията и определението**.

1. Ирония. Изходна точка на диалектическия метод на философа са мненията на събеседниците върху дадени нравствено-етически качества и конкретни постъпки на индивида. В хода на беседването първоначално Сократ застава на позицията на своите опоненти. Но зад привидната неосведоменост се крие методичното насочване към определен ракурс на разговоряне, като се търси истинността на изказаните определения. В резултат на това се откриват противоречия в разсъжденията на събеседниците. На основата на констатацията на това възниква т. нар. ирония. В логико-гносеологичен план иронията представлява контрастът между знанието и незнанието.

2. Майевтика. Съзнавайки сложността на разисквания проблем, събеседника заема по-реалистична позиция и се ориентира към по-стабилни логически основания на теоретическия анализ. Майевтиката завършва формалната страна на беседата.

3. Индукция (от частното към общото). Чрез нея се достига до дефиницията. С помощта на своя индуктивен подход Сократ се старее да открие общите белези на отделните факти, за да установи чрез тях точното съдържание на понятията и да го обхване в дефиниция.

4. Определение. С него завършва беседата, защото отбелязва общото в отделните факти и го дефинира като норма на поведение.

Интересни са социалните възгледи на Сократ. По отношение на жените той е смятал, че те са с природа не по-лоша от тази на мъжа. Затова жената е способна също на добродетели и не трябва да бъде лишавана от образование. За нейното образование трябва да се грижат както родителите, така и мъжът ѝ. Според философа главно задължение на семейството е раждането и отглеждането на деца. Последните трябва да се подчиняват на родителите си, дори когато те са извършили недостойни постъпки.

Показателно е мнението на Сократ за робството – изисквал хуманно отношение към робите. По отношение на физическия труд философът също изразява новаторско за времето си становище: дълг е на всеки човек да се труди. Това го издига над тогавашният предрасъдък на робовладелското общество, че физическият труд е недостоен за свободния човек. Напротив Сократ отбелязва, че презрение заслужават безделието и мързела. Докато трудът никога не причинява безчестие.

Сократ признава голямото значение на държавния живот и счита за дълг на всеки да вземе участие в него според силите си. Самата държава съществува, защото е необходима за природата на човека. Всеки се нуждае от другия, преживява състрадание към него. Съществуването на държавата се основава върху интересите на хората в нея. Затова нейната цел е ги прави щастливи. А самите граждани е необходимо да служат на държавата. От това зависят социалните взаимоотношения човек – държава. Колкото се отнася до областта на мисълта и вярата тук вече държавата няма право да се намесва. Всеки гражданин трябва да има осигурена възможност за свободно мислене и гласно изразяване на мнения.

Според Сократ държавните форми на управление са: монархия, тирания, аристокрация, плутокрация и демокрация. Той застава зад аристократичната форма на управление. Философът има предвид не родовата, а интелектуалната аристокрация. А за демократичната форма на управление казва, че е глупаво да се избират управници чрез бобени зърна¹

Религиозните възгледи на Сократ са на рационална основа. Той иска да обоснове вярата си в Бога чрез разума. Дори прави опит да обоснове доказателства за съществуването на Абсолюта. Едно от тях е **психологическото**. Изходната позиция при това доказателство е наличността на разум в човека. Щом като в човека има разум, то има и сила, която също трябва да притежава разум. От тук се налага извода, че има висш Разум, от който хората са малка частица. Друго доказателство е **телеологическото**. То се свързва с целесъобразността в устройството на природата. Всичко показва, че съществува един мъдър Творец, който устройва света целесъобразно. **Нравственото** доказателство има за основа неписаните закони, които са еднакви за всички и ръководят нравствената дейност на хората. Следователно има един нравствен Законодател, който санкционира нарушителите на неписаните закони.

Като предлага тези аргументи Сократ винаги говори за Бога в единствено число. А когато споменава за божества, то има предвид, че наред в върховен Бог има подчинени на него божества. За философа Бог е всемогъщ. Сократ го нарича Демиург и Управител на космоса. Това божество напътства хората чрез своя промисъл.

Наред с доброто съществува и зло. Затова Сократ развива своя **теодицея**, с която обяснява злото в света. За философа има **физическо и нравствено** зло. Сократ смята, че физическото зло е само привидно и следователно не може да нанесе поражение

---

¹ Това бил начинът за избор в древна Атина.

върху щастието на човека. Нещо повече, това зло се изпраща на хората от Бога за вразумяване. Тези наказания са полезни за провинилите се и действат като благодеяние.

Съвсем от друго естество е нравственото зло. То може да се нарече истинско зло. Това зло се обуславя само от човека и нанася дълбоко вреда. Нравствено зло са порочните дела и престъпления. Човекът поради несъвършената си природа извършва това зло.

Според Сократ душата е ценен дар даден от Бога на човека. Тя е с божествен произход и затова е неразрушима и безсмъртна. Божественото в душата е разумът и тя си служи с тялото като с инструмент. Докато тялото след смъртта се разрушава, то душата не е подвластна на тление.

Въпроси и задачи:

1. Кои са основните принципи във философията на Сократ?
2. Какво е аретология?
3. С какво свързва добродетелта Сократ?
4. Кои са разновидностите на добродетелта според Сократ?
5. Кой е основния метод в диалектиката на Сократ?
6. Чрез какви методи се осъществява беседата при Сократ?
7. Напишете есе на тема: „Знанието - това е добродетел“ – Сократ.

Литература:

Брюн 2000: Брюн, Ж. Сократ. София: Одри, 2000.

Радев 1994: Радев, Р. Антична философия. София:Идея, 1994.

Радев 1993: Радев, Р. Велики философи, Част 1. София:Просвета, 1993.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите.

Кратък речник. София:Христо Ботев, 1992

Ксенофонт 1985: Ксенофонт. Сократически съчинения. (състав. и прев. от старогр. език Румен Стефанов). София: Народна култура, 1985.

МЕТАФИЗИЧЕСКА ЕТИКА. ПЛАТОН

Ключови думи: ейдос, философски идеализъм, обективна реалност

Творчеството на Платон винаги е предмет на най-сериозно внимание и задълбочени научни изследвания.

Платонизмът обединява натурфилософската и антропологически тенденции на философската мисъл и предлага първата система на **обективния идеализъм**.

Платон е роден през 427 г. пр. н. е. произхожда от богат и знатен род, който по бащина линия води началото си от последния цар на Атика Корд, а по майчина линия – от Солон². Платон получава добро образование. Истинското му име е Аристокъл, но поради широкото си чело и плещи го наричат Платон.

Несъмнено решаващ фактор за идейното формиране и насочване на Платон имат възгледите и дейността на Сократ. След смъртта му Платон предприема в продължение на дванадесет години дълги и изключително ползотворни пътешествия в редица области на тогавашния цивилизован свят. Известно време пребивава в Мегара и се запознава с идеите на Мегарската школа. След това има ползотворен престой в Южна Италия, където има достъп до научните постижения на питагорейците. В Сиракуза Платон ходи общо три пъти с цел да осъществи проекта си за идеалната държава, но не успява да даде успешен ход на начинанието си.

Платон основава своя философска школа, наречена в последствие „Академия“³ в се води усилена научна дейност в областта на философията и математиката.

Платон умира през 347 пр. н. е.

Научно-философската и литературна дейност на Платон може да се раздели на три периода. С първата група съчинения (Лакхес, Критон, Хармид, Апология на Сократ и др.) се представя т. нар. сократически период. В тях философът защитава и конкретизира учението на своя учител Сократ. Търси и определя такива основни категории на етиката и естетиката като: *добро, зло, справедливост, прекрасно, хармония и др.* Втората група съчинения като Пир, Федон, Държавата, Парменид, Федър

---

² Солон (ок. 634-559 пр. н.е.) е законодател в Древна Атина.

³ През 387 г. пр. н.е Платон купува парцел в Академова гора, близо до Атина и основава своя школа. По-късно тя се нарича Академия. Традициите на тая школа се продължават от неоплатониците. Тя е закрыта от император Юстиниан през 529 г. сл. н.е.

и др. изясняват и обосновават проблемите за битието, небитието, душата и др. В тях се предлага широка панорама на онтологическите, гносеологическите, социални и други схващания на философа. В третата група съчинения се заложили трактатите Тимей, Теетет, Филеб и др. В тях широко място е отделено на натурфилософската проблематика, но в съдържанието им преобладават социално-историческите теми.

На Платон принадлежи авторството и на тринадесет писма, които предлагат значими факти от творчеството му.

Почти всички трактати на Платон са написани във формата на диалог.

Във философията на Платон митът е връзката между образа и понятието. Чрез него големите теоретически определения стават по-достъпни и смислово разбираеми. Митът се ползва като средство, подпомагащо философската мисъл да достигне до определена концепция.

Преди Платон разбиранията за същността и характера на философията са твърде общи. На нея се е гледало като на мъдрост. Етимологически думата философия (от гр. φιλοσοφία, от φίλος — обичам и σοφία — мъдрост) означава *любов към мъдростта*. Платон дава собствено съдържание и смисъл на философията, разграничавайки я от другите клонове на знанието. По този начин се изяснява нейният предмет и характер. За Платон философията е знание за общото като такова, общото само по себе си, а главната ѝ задача е теоретическото достигане на битието в неговата цялост и същност.

Изходни понятия на обективно-идеалистическата система на Платон са следните:

- Предел – представлява единството
- Безпределно – това е условието за многообразието
- Смес – представлява конкретното отношение между единството и многообразието, пределното и безпределното.

Платонизмът има няколко теоретически принципа, които изграждат от него една логико-теоретическа система и го представят като класическа форма на философския идеализъм. Това са:

- Принципът на битието;
- Принципът на йерархията;
- Принципът на т. нар. участие.

1. В платонизма битието представлява всеобщността на идеите като обективна реалност. Важно значение за формирането на определението за идеята има анализът на естетическите явления и ценности. Сред тях се откроява *прекрасното*, което в качеството си на общо обуславя отделните прекрасни неща. В диалога „Хипий Големия“ разглеждането на отделните прекрасни неща и явления, с които човек влиза ежедневно в съприкосновение, довежда Платон до заключението и определението на прекрасното изобщо. Според неговия анализ сетивно-възприемаемите неща и явления са относително прекрасни. Прекрасното изобщо не е нито прекрасната девойка, нито прекрасната лира, нито каквото и да е отделно нещо, което се приема за прекрасно от един или друг човек. То не е прекрасно за всички хора и следователно притежава относителен характер. Прекрасното е това, което е безотносително. Това Платон нарича **идея**. Идеята не се съдържа в сетивата на човека, а е концептуално усвоима благодарение на разума. С полагането на идеите като битие Платон обосновава **обективния идеализъм**. Питагорейците поставят числата като основен принцип на света. Това е количествена характеристика на битието, но самото число е продукт на мисълта. Платон онтологизира самите понятия напр. конност, розност. Това е вече качествена характеристика на битието, защото понятията се представят като онтологични единици.

Платон пръв въвежда термина *ейдос* (от гръцки *idéa* - вид, форма). Не трябва да се смесва ейдоса на Платон със съвременното разбиране за идея⁴. За философа идеята е **реалност, чиито съответен мисловен образ е понятието**. Идеите са не само реални, но и вечни същности. При Платон първо съществуват идеите като вечни същности, а после съществуват конкретните проявления на тези идеи. Например *розност* → *рози*. Тези розисе увеличават и намаляват, а идеята за *розност* си остава неизменна и независима нито от времето, броя на розите, нито от вида на конкретните рози. Следователно не те обуславят идеята за *розност*, но самата идея има дава реално битие.

Идеята е сходното, общото отнасящо се до множество еднакви неща и явления. Но на идеята не са присъщи темпорални характеристики. Платон говори за

---

⁴ В съвременното ни под идея се разбира известно понятие или представа за нещо, да имаме познание за нещо.

непространственост и надпространственост на битието. Пространствените характеристики не се отнасят до битието, защото единствено чрез небитието изглежда, че идеите са някъде (напр. във *Федър* е отвъднебесната реалност). Изключвайки пространството от характеристиките на битието, Платон отива към характеризирането на идеите като сетивно-невъзприемаеми природи. Идеята е предмет на ума. Основен постулат в платонизма е, че непреходното е невидимо, а преходното – сетивно-възприемаемо. Битието представлява светът на идеите, съществуващ над хаоса, освободен от несъвършенството на телесното.

2. Принципът на йерархията представлява отношението между отделните страни на действителността. В тесния смисъл на думата той изразява вътрешната структура на битието. Идеите изграждат една йерархическа стълбица, отделните стъпала на която притежават различен статус и стойност. В ейдетичната природа изразява различни степени на битието, субординирани според съвършенството си. Но освен съвършенството субординацията взема предвид и различната общност на идеите.

Основните форми на ейдетичната природа са **благоото, ума и душата.**

Идеята за благоото е висшето битие. Благоото е единственото мерило, чрез което нещата могат да имат някакъв реален смисъл за човека. Благоото е и върховният принцип на всеобщото единство в света на идеите.

Идеята за ума – за Платон умът е фактор на реда и хармонията. Подобна на нуса в учението на Анаксагор той внася в хаоса порядък и целесъобразност⁵.

Третата основна форма на ейдетичната природа е идеята за душата, която представлява междунен пункт между идеалните образци и сетивните неща. Нейният смисъл е изразен добре чрез познавателната дейност, в която играе важна роля.

3. Принципът на участието им за център проблема за отношението между идеите и сетивните неща. Платон говори за два свята, които имат коренно противоположни характеристики.

СВЯТ НА ИДЕИ	СВЯТ НА КОНКРЕТНИТЕ НЕЩА И ЯВЛЕНИЯ
Вечна реалност	Състои се от идеи и небитие т.е. истинска реалност и материална действителност

⁵ Във *Филеб* Вселената има душа и ум. Последният е фактор, установяващ годишните времена и властващо начало в света.

Платон има заслуга за разглеждането на въпроса за обективното съдържание на познанието. В неговата философия логическите определения отразяват онтичните дадености. Структурата на знанието възпроизвежда структурата на битието и на действителността. Формите на познанието отговарят на формите, родовете и видовете на действителността.

СТРУКТУРА НА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА	ИЕРАРХИЯ В ПОЗНАНИЕТО	
Сетивни неща	Усещане (мнение)	Уподобяване (разновидност на представата)
		Вяра (възприемането на нещата се осъществява чрез елементарна констатация)
Математически неща	Разсъдък	
Идеи	Разум	

Мнението е по-общо не е действително познание, при него се оперира с предположения.

Разсъждението заема междинно място и се осъществява чрез разсъдъка.

Разумът има за предмет идеите.

Натурфилософските проблеми заемат широко място в научното творчество на Платон. В тях се отразява благотворното влияние на питагорейското учение¹². Не Бог твори по образец на света на идеите видимия свят, а Демииург, който се намира в подчинено положение спрямо Бога. Божествената природа се свързва с вечното, на което е присъщо по право да властва. Бог се представя като мъдрост, ум. Демииургът е трансцендентна сила, която не принадлежи към света.

¹² Например в *Тимей* се излага учението за Вселената, Космоса (подредения свят) и човека.

Платон говори за световна, космическа душа. Тя се намира в центъра на света. Космическата душа е съставена от природи, близки до тези на идеите. Тя е самодвижеща се същност, за разлика от телесната, която се движи „от вън“. Платон лансира и концепцията за добрата и зла душа. Това схващане напомня за източната представа за двете начала.

Космосът се характеризира като живо, одухотворено същество или природа и притежава душа; основни елементи на света са огънят и земята. Огънят има форма на пирамида, а земята на куб.

Социалните възгледи на Платон се изграждат върху етична основа. Интересна е тезата му за **идеалната държава**. Човекът е образец за възникването на справедлива и съвършена държава. А последната е обективният пример за дейността на човека; възникването на държавата се обуславя от материалните потребности на човешкото съществуване, удовлетворяването на които не е по силите на отделните индивиди сами по себе си и поотделно. Общественото разделение на труда е най-непосредствената причина за появата на държавата. Всеки човек се специализира в определена област на материалното производство. Подобна специализация се базира и на вродени заложби. От тук следва и социалното разслоение на обществото на различни групи.

На основата на социалното неравенство възниква и отрицателният тип на държавна организация, която има четири форми на проява:

- Тимокрация (управляват честолюбивите);
- Олигархия (обществото е силно разслоено на бедни и богати. Управляват малцинството богати.);
- Демокрация (властта е в ръцете на мнозинството – народа);
- Тирания (управлява един човек)

На тези деформирани форми на държавна организация Платон противопоставя т. нар. идеална държава. В нея целта е всеки член на обществото да изпълнява полезна за държавата дейност, отговаряща на неговата физическа природа и духовни възможности.

Идеалната държава развива четири основни форми на добродетелта:

- Умереност – всеобща добродетел. Присъща е на всички членове на идеалната държава и е елементарно условие за хармоничните отношения в нея. Принадлежи на занаятчиите.

- Мъжественост – тази добродетел е свързана пряко със сигурността на държавата. Принадлежи на военните.
- Мъдрост – тя е знание. Присъщо е на малцина (философи) и е свързана с доброто управление.
- Справедливост - тя представлява изискване и норма за адекватно реализиране способностите на гражданите съобразно върховните интереси на държавата.

В учението за идеалната държава рефлектират общите онтологически и гносеологически принципи на платонизма.

С философията на Платон натурфилософското и антропологическото направление на античната мисъл се обединяват в едно.

Въпроси и задачи:

1. Какво разбира Платон под термина ейдос?
2. Посочете теоретичните принципи на платонизма.
3. Посочете основните форми на ейдетичната природа?
4. Какви страни притежава душата според Платон?
5. Избройте отрицателните форми на държавна организация според Платон?
6. Кои основни форми на добродетелта развива идеалната държава според Платон?
7. Напишете есе на тема: „Основата на всяка мъдрост е търпението“. - Платон

Литература:

Гочев 2016: Гочев, Г. Светът и човекът в Платоновия диалог Тимей – www.bogdanbogdanov.net, посетен на 18.02.2016 г.

Платон 1981: Платон. Държавата, кн. VII, (прев.от стгр. език проф. Ал.Милев). София: Наука и изкуство, 1981.

Платон 1982: Платон. Диалози, том 2. София: Наука и изкуство, 1982.

Платон 2015: Платон. Пир. София:Изток-Запад, 2015.

Платон: Платон. Горгий. - <https://pvpetrov.wordpress.com/2008/01/23/78/>, посетен на 18.02.2016 г.

Радев 1994: Радев, Р. Антична философия. София:Идея, 1994.

Радев 1993: Радев, Р. Велики философи, Част 1. София:Просвета, 1993.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите. Кратък речник. София:Христо Ботев, 1992

Лосев 1969: Лосев, А. Ф. История античной эстетики. СОФИСТЫ. СОКРАТ. ПЛАТОН, том II, Москва: "Искусство", 1969.

НАЧАЛО НА АВТОНОМНАТА ЕТИКА. АРИСТОТЕЛ

Ключови думи: етика, естетика, логика, метафизика, хилеоморфизъм, материя, етични и дианоетични добродетели

С името на Аристотел се свързва кулминацията в развитието на древногръцката философска мисъл и етика. Той е роден през 384 г. пр. н. е. в Стагира. Баща му Никомах е придворен лекар и е свързан с македонската династия. Аристотел получава много добро образование. На 16 г. влиза в Платоновата академия. Отначало Аристотел приема философските и етически възгледи на Платон, но отпосле става критичен особено към учението на Платон за идеите. Между двамата философи е имало конфликти – дори е останало като афоризъм следното изказване на Аристотел: „Приятел ми е Платон, но истината ми е по-голям приятел“. След смъртта на Платон Аристотел отсяда в гр. Пела, където става учител на бъдещия велик владетел Александър Македонски. След 335 г. Аристотел основава в Атина своя школа, наречена Лицей¹³.

Поради идейни разногласия с антимакедонската фракция, начело с Демостен, то след смъртта на Александър Велики, Аристотел напуска Атина и отива в Халкида. Там той умира през 322 г. пр. н. е.

Голямо и многообразно е философско-творческото наследство на Аристотел. Това са следните съчинения: **Логика (Органон), Физика, Метафизика, Етика, Политика, Риторика и др.**

Етическото учение на Аристотел е представено в трите съчинения: Никомахова етика, Евдемова етика, Голяма етика. С тях се поставя началото на автономната етика, изградена върху иманентна основа. Според философа нравствеността се изгражда върху емпирично-рационална основа. Затова Аристотел се интересува от доброто, реализирано в рамките на земния живот на човека и от вечното благо, респ. щастие, което може да бъде реализирано чрез неговите собствени сили.

Според Аристотел основна цел на всеки човек трябва да бъде **щастieto**. Последното се припокрива с **висшето благо**. Човек се стреми към него заради неговата

---

¹³ Тази школа се нарича така поради близкото си разположение до храма на Аполон Ликейски. Другото ѝ наименование е Перипатетическа школа, защото учениците в нея са се разхождали из алеите и така са философствали.

самоценност. Висшето благо не е свързано с принципа на удоволствието (като земните блага например), а с духовно-рационалната дейност. Според Аристотел хората се разделят на три категории според това в какво се състои щастието. Първата категория е на **наслаждаващите се хора**. Това са предимно масите, които намират щастието в насладите. Втората категория е на **политиците**, които търсят щастието в почестите. Третата група е на **разсъдъчния тип хора**, които намират щастието в познанието.

Щастието като вътрешно състояние на душата се нуждае и от външни блага. Аристотел смята, че придобиването на щастието става чрез **обучение и усъвършенстване** на човека. За философа щастлив е оня човек, който през целия си живот постъпва добродетелно. Това става чрез нравствено усъвършенстване със собствени сили. До щастието се достига посредством дейността на разума. За най-щастлив човек се смята онзи, който се занимава с философска дейност. Затова размисълът е основният път за достигане на щастието.

За обозначаване на съвкупността от добродетели в характера на човека като отделен предмет на знанието и обособяването му в наука А. въвежда термина етика. Философът добавя прилагателното етически за обозначаване на човешките качества, наречени добродетели. Етическите добродетели са свойствени за характера на човека.

Аристотел разделя добродетелите на **нравствени (етически)** и **интелектуална, познавателна (дианоетическа)**. Дианоетичната добродетел се осъществява чрез поучения, а етическата добродетел – чрез упражнение и навик. За философа същинска добродетел е етическата, защото за реализирането ѝ се активизира волята на човека. Докато интелектуалната добродетел се базира на разума. Затова Аристотел смята, че самото познание не прави добродетелта, тя трябва да бъде упражнявана, за да стане истинска добродетел¹⁴.

Етическите добродетели представляват нещо средно между две крайности – излишък и недостатък. Това средно е винаги една и съща величина. Средното се определя винаги субективно, т.е. зависи от индивидуалността на всеки човек и затова не е едно и също за всички хора. Етичната добродетел винаги заема средно положение между две крайности, които са еднакво зли. Но намирането на това средно положение създава трудности на човека. Затова Аристотел дава някои практически съвети – например, че от две злини човек трябва да избере по-малката; човек да се държи далеч

---

¹⁴ Затова Аристотел не приема становището на Сократ, че човек щом знае що е добро, то той го извършва по необходимост. Напротив понякога човек има познание за доброто, но не го извършва, а се отклонява към злото.

от онази крайност, към която има най-силно влечение. За философа, за да се постъпва добродетелно, човек трябва да се ръководи от истинския разум. А той се придобива чрез богатия житейски опит.

Аристотел дава характеристика на по-важните добродетели. Към дианоетическите добродетели спада **мъдростта**. Тя е най-съвършената добродетел. Чрез нея се постига висшето благо (щастие). Тази добродетел е свързана със същинското познание и е теоретична. Друга дианоетическа добродетел е **благоразумието**. То може да се нарече практическа мъдрост, защото неговата познавателна област е практическата дейност на човека. Без благоразумието човек не може да извършва етична добродетел. Сред етичните добродетели на първо място стои храбростта. Тя е присъща на онези, които защитават държавата. Храбростта е нещо средно между страхливостта и безумното безстрашие. Второ място сред етичните добродетели заема умереността. Тя се състои в спазване на мярка при чувствените наслади.

Интерес представлява т. нар. приятелска любов. Аристотел не я счита за добродетел, а за предпоставка към такава. За философа приятелството надхвърля границите на отделния индивид и държава. Дори и най-богатият човек не може да живее без приятели. Отношенията между приятелите се регулират с т. нар. златно правило на нравствеността: ***Не прави на друго това, което не искаш на теб да правят***¹⁵.

Аристотел, подобно на Платон, разделя душата на части:

- Логическа;
- Страстна;
- Желаеща

Всяка една от тези части има свои добродетели: на логическата съответства разумността, на страстната част – кроткост и мъжество, а на желаещата – въздържаност и целомъдрие. На душата като цяло принадлежат и други добродетели като справедливост, благородство и великодушие.

Според Аристотел всеки избор е съпътстван с конфликт. Но този конфликт може да бъде разрешен.

---

¹⁵ Това златно правило кореспондира с Мат. 7:12: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, същото правете и вие тях; защото това е законът и пророците“.

Думата *зная* се употребява с две значения:

- *Зная*, в смисъл, че човек притежава познание (теоретическо);
- *Зная* в смисъл на познание, използвано в практиката.

Затова Аристотел приема за знаещ този, който може да приложи познанието в действие. Ако един човек знае едно нещо, а действа по друг начин, то той не притежава истинско познание. Такъв човек може да се каже, че няма познание, а само мнение и е необходимо да придобие истинско познание, което може да издържи теста на практиката.

Добродетелността като разумност човек придобива в процес на изясняване на собствената си раздвоеност като разрешава вътрешните си конфликти.

Според Аристотел науките се делят на теоретически, практически и творчески (поетически). Към теоретическите науки се отнасят физиката, математиката и „първа философия“¹⁶. За практически науки той смята етиката и политика.

В основното съчинение на Аристотел – *Метафизика* – се изясняват висшите начала и първопричини. Основни понятия, които използва философът са **материя, форма, действаща причина и крайна причина**. Според философа **материята** има вечна и неунищожима същност. Тя е инертна и пасивна. Материята в своята безформеност не притежава битие. Тази първична материя се изразява чрез петте елемента: вода, земя, огън, въздух и ефир (небесна субстанция).

Формата е причината за многообразието от неща в света. Бог от първоматерията създава формите на различните вещи. Следователно Аристотел стига до идеята за единното битие на нещата, явленията посредством сливането на материята и формата.

А момента на създаването на нещата се определя от **действащата причина**. Според Аристотел всичко в света е подчинено на някаква цел; всичко е обусловено и предполага съществуването на една движеща сила. Така философът като тръгва от причинността в света стига до понятието за първата причина. Тази причина, която е самообуславяща се (причина на всички причини), може да бъде Бог, който е начало на

---

¹⁶ С термина *метафизика* (гр. – *μετὰ τὰ φυσικά* – това, което следва след физиката) –се обозначава философското учение за свръхопитните начала и закони на битието изобщо. Много често в история на философията думата *метафизика* често е употребявана като синоним на философията. Самият термин *метафизика* е въведен от Андроник Родоский, който при систематизацията на произведенията на Аристотел, така нарича група негови трактати за „битието само по себе си“. Това условно название на произведението дава по-късно името на обекта на своето изследване, който Аристотел сам определял като „първа философия“.

всички начала. Според Аристотел Бог е най-чиста форма и първа същност. Начало на началата е Бог. Често генериращата причина е като енергийна сила, задействана в нещата, които са в покой. Всичко в света си има своя цел, а висша цел е Благото.

В *хилеоморфизма* обективната реалност – формата е свързана с материята. Формата е реалност, която актуализира материята, реализираща възможността в действителност. Защото според Аристотел материята се отнася по-скоро към възможността. Самата форма е същността на нещата, а не външния вид на едно или друго конкретно нещо. В стремежа си Аристотел да логически да свърже формата с телеологическата представа, използва понятието *ентелехия*. Това е така да се каже завършеност на развитието и достигане на пълна осъщественост.

Аристотел прави опит да разработи йерархическа система на категориите. В основата стои субстанцията (същност), а другите са нейни признаци. Основната категория е същността, която се разделя на индивидуалното битие и на битие на видовете и родовете. Другите категории от йерархията разкриват отделни свойства и състояние на битието като: количество, качества, отношение, време, положение и др. С цел да опрости тази категориална система Аристотел от деветте категории признава само три: време, място, положение. Философът създава йерархическа структура на всичко съществуващо:

- Неорганичен свят;
- Свят на растения и живи същества;
- Свят на различните видове животни;
- Човек

Аристотел счита, че човек не може да живее сам и го нарича обществено или политическо същество (*zoon politikon*). Това същество е надарено с реч и способно за осъзнаване на такива нравствени понятия като *добро*, *зло*, *справедливост* и др, и следователно е способно да извършва нравствени постъпки. Според философа в самия човек има инстинктивен стремеж към живот в социум. Причината за обединяването на хората в общества се корени във вроденото неравенство на способностите им. В човека има две начала: биологично и обществено. Животът му извън обществото е невъзможен, смята Аристотел.

По отношение на държавното устройство Аристотел предлага оригинално социално-политическо учение. Той подлага на критика учението на Платон за идеалната държава и предпочита да говори за такава политическа структура, която е

приложима за повече държави. Философът е защитник на частната собственост, моногамността в семейството и привърженик на робството. В разсъжденията си за най-добрата форма за политическо управление Аристотел тръгва от естественият стремеж на хората към съвместен живот и политическо общуване.

Затова като първи резултат от социалния живот на хората е семейството. Потребността от общуване между семействата формирало селищата и постепенно те се оформили в държава. Тя се създава с цел хората в нея да живеят щастливо. Природата на държавата стои пред семейството и индивида. Затова съвършен гражданин може да само в съвършената държава. Според Аристотел има три граждански прослойки: много богати, средни и много бедни. Понеже много богатите и много бедните са диаметрално противоположни групи, то в зависимост от превеса на едната или на другата група, се установява и съответната форма на държавно управление. Като привърженик на робовладелството Аристотел свързва робството с частната собственост.

Най-добрата държава е тази, в чието общество преобладава в болшинство *средния* елемент (т.е. средния елемент между робовладелци и роби). Ако в едно общество има много лица без политически права, то в подобно общество неизбежно има много враждебно настроени хора.

Хората могат да живеят в обществото само в условията на политическа система. Затова Аристотел отделя специално внимание за изучаване на обществените отношения в самостоятелна наука – политика. Тя е необходима на хората, за да устроят правилно своя живот. Самата политика представлява изкуство и умение за държавно управление. Целта на политиката е да даде на гражданите високи нравствени качества, като ги прави хора, постъпващи справедливо. Конкретната задача на политиката е да възпитава добродетели у гражданите. Гражданската добродетелност се състои в изпълняване на гражданския дълг и подчиняване на властите и законите. Затова от една страна държавата е продукт на естественото развитие, но едновременно с това е и висша форма на общуване.

Според целите, които си поставят държавите Аристотел различава ***правилни и неправилни*** държавни устройства.

Правилните форми на държавно управление са:

- Монархия – върховната власт принадлежи на монарха;

- Аристокрация – това е такава форма на държавно управление, при която властта принадлежи на родовата аристокрация. Властта е в ръцете не на един, а на няколко богати.
- Полития – според Аристотел това е най-добрата форма на управление. При нея доминира „средния“ елемент, средната прослойка на обществото.

При неправилните форми на държавно управление се преследват части цели на управляващите. Това са:

- Тирания – властта е в ръцете на деспот;
- Олигархия – властта е в ръцете на малко на брой богати хора;
- Демокрация – властта е в ръцете на бедните. От неправилните форми на управление Аристотел е смятал демокрацията за най-поносима.

Общо правило, което трябва да се спазва в държавата, е да не се позволява на гражданите прекалено много да придобият политическа власт по неподходящ начин. Да се следи политически ангажираните лица да се превърнат държавната си длъжност в източник на лични облаги.

Въпроси и задачи:

1. Върху какво се гради нравствеността според Аристотел?
2. Коя е основната цел на всеки човек?
3. В какви категории подрежда хората Аристотел?
4. Как се постига щастието според Аристотел?
5. На какви групи Аристотел разделя добродетелите? Направете кратка характеристика на всяка група!
6. Какво е *хилеоморфизъм*?
7. Напишете есе на тема: „Приятелството е като една душа в две тела“ – Аристотел.

Литература:

Аристотел 2016: Аристотел. Аристотел-Поетика. София: Изток-Запад, 2016.

Аристотел 2008: Аристотел. Съчинения в шест тома. Том 1: – Органон, част 1 и част 2. София: Захарий Стоянов, 2008.

Аристотел 1986: Аристотел. Реторика. (предг., встъп. студия и прев. от старогр. Александър Ничев). София: Наука и изкуство, 1986.

Радев 1989: Радев, Р. Аристотел. София: УИ“Св. Климент Охридски“, 1989.

Колев, Гочева, Паницидис 2001: Колев, И., Д. Гочева, Х. Паницидис. Философия. Хронологична антология – От Талес до Дерида. София: Анубис, 2001.

ЕПИКУРЕЙСКИ МОРАЛ

Ключови думи: критерии за истина, атараксия, удоволствие

След смъртта на Аристотел 322 г. пр. н. е. започва третия период в развитието на античната философия т. нар. *елинистически*. След походите на Александър Македонски в света падат границите. Настъпва един *еклектизъм*. От Индия и Азия интензивно нахлуват нови философски учения и се смесват с елинската философия. През този трети период философската мисъл бележи спад – от универсализма на Платон и Аристотел се отива към крайния индивидуализъм и стремежа за лично щастие. Появяват се философски учения като *епикурейството и стоицизма*.

Епикурейската философия се основава на реалистичните изисквания на живота и съобразно с тях формулира нравствените принципи на човешкото поведение.

Епикур е роден през 341 г. пр. н.е. близо до Атина. Получава добро образование за времето си – учи при платоника Памфил, запознава се с атомистичното учение на Демокрит, с идеите на Платон и Аристотел. Преподава в различни селища на Мала Азия. През 306 г. пр. н.е. се връща в Атина и основава своя школа под името „Градината на Епикур“. В нея се допускат хора от различни класови слоеве, включително и жени.

Епикур умира през 270 г. пр. н.е.

Предполага се, че Епикур е автор на около 300 трактата. Но от тях са останали само названията „За атомите и пустотата“, „За образите“, „За крайните цели“ и др. Голяма информация за Епикур и епикурейството дава поемата на Лукреций „За природата на вещите“.

Учението на епикурейците е изключително с практическа насока. Те се борят активно с агностиците и идеалистите, опитвайки се да докажат материалността и познаваемостта на света. Нещо повече, епикурейското учение се противопоставя и на характерните за елинистичната епоха суеверия, предразсъдъци и източни идеи, идващи в Гърция от превзетите територии.

Епикурейството се базира на философията на Демокрит¹⁷ за атомистическия състав на света. Главният принцип във физиката на Епикур е, че от несъществуващото не може да възникне нищо. Тази теза той поддържа чрез възгледа за строежа на материята и определенията за атомите и движението.

Епикурейството говори за единство на света. Предпоставка за многообразието на нещата е приемането на пустотата и движението. Пустотата е естествената среда на съществуването на телата, определящо се от движението на атомите.

В противоположност на Демокрит Епикур смята, че атомите се движат случайно и следователно, винаги са възможни различни варианти. Въз основа на тази случайност при движението на атомите философът стига до теоретичната възможност да се предпостави вътрешната свобода на индивида по отношение на неговите действия. Така човек се освобождава от предопределеността на съдбата. В разрез с тогавашния политеизъм Епикур заявява, че боговете не се интересуват от делата на хората. Страхът на хората от боговете е предизвикан от страха от природните стихии, които се приписват на боговете. Затова философът смята за важно изучаването на природата и изясняването на явленията в нея. Само тогава човекът ще се освободи от лъжливия страх пред божествата. Подобни идеи са новаторски за елинистическата епоха и засилват стремежа на човека към самоусъвършенстване и освобождаване от фатализма.

Главна задача на епикурейската гносеология е да формулира критериите за истината. Според философа има три критерия на истината: **усещане, понятие и чувство**. Те се отнасят съответно към сетивното, логическото познание и до поведението на човека. Основен принцип на познанието е **абсолютната достоверност на усещането**. Неговата достоверност произтича от факта, че то се отнася до отделното свойство на външния предмет, както и това, че е предизвикано от външна причина.

Логическото познание се базира на дейността на разума. Той по пътя на аналогията открива причините на явленията. Истинността на умозаклученията се основава на данните от усещанията.

Чувствата са по-скоро мярка за практическото поведение на човека. Удоволствието и страданието са основни чувства според епикурейството. Те определят

---

¹⁷ Демокрит изгражда атомистичната хипотеза за битието. Създава теория, според която светът е съставен от малки неделими частици (атоми). Качествената характеристика на атомите ги различава по твърдост, форма, големина, тежест. Атомите са вечни, неизменни и се движат по точно определени орбити.

отношението на индивида към потребностите и желанията като го насочват към целесъобразни действия. Тези критерии насочват познавателната дейност на човека към субективизма и релативизма.

Според Епикур потребностите се делят на:

- Естествени и необходими (напр. утоляване на жаждата на човек);
- Естествени, но не са необходими (те не отстраняват страданието, напр. скъпите храни);
- Нито естествени, нито необходими (напр. честолюбието)

Крайната цел на епикурейството е достигане на **атараксия**, т.е. състояние на индивида, характеризиращо се без физическа болка, освобождаване на душата от обърканост и спокойствие на духа.

Важен извод на епикурейството е, че **без познание не може да има удоволствие**. Ако човек се страхува, то той си изпитва страдание. А удоволствието се дефинира като отсъствие на страдание. Единствено познанието позволява на човека да се избави от страха.

Темите за смъртта и задгробната участ на душата за Епикур са несъществени. Това е така, защото според него смъртта няма никакво отношение към хората, т.к. докато човек съществува смъртта отсъства, и обратното, когато идва смъртта, то човекът го няма. Философът отбелязва: „*Смъртта не представлява нищо за нас, защото тялото, когато се разпада на своите елементи, е безчувствено. А онова, което е безчувствено, не значи нищо.*“¹⁸ Според Епикур хората по-скоро се боят от предсмъртното страдание. За философа душата на човека е изградена от материални атоми и умира заедно с него. За епикурейците важни са непосредственото усещане, а не съжденията на разума. Затова философът е против абстрактното теоретизиране. Важно е само това, което е свързано с фактите и практическото знание, което помага на човек да избягва страданията.

За Епикур нравствените категории като добро, справедливост и др. са създадени от самите хора, а не са нравствени ценности. За философа не съществува общочовешки морал. Затова **доброто** в епикурейската етика винаги се свързва с удоволствието: „*Не знам, как да си представя доброто, ако отнема удоволствието от вкуса, удоволствието от любовта, удоволствието от слуха, приятните изживявания,*

---

¹⁸ **Епикур**. За щастието. (превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999, с. 41

причинени за зрението от вида на някоя прекрасна форма¹⁹. Следователно основният житейски принцип трябва да бъде *насладата*. Последната е постижима, ако се отстрани физическата болка (предизвикана от недостиг) и мисловната (породена от страха)²⁰.

Голямо значение за Епикур има дружбата между хората. На нея той противопоставя политическите отношения. Чрез политиката се удовлетворява потребността за власт, но последната никога не може да бъде задоволена напълно. Затова политическите отношения не водят до истинско удоволствие. Следователно философът препоръчва да се живее в уединение като се избягва несигурността на политическите взаимодействия.

Основно положение в етиката на Епикур е удоволствието като висше благо. Удоволствието се дефинира като липса на страдание. От една страна Епикур определя удоволствието като начало и край на щастливия живот. А от друга страна препоръчва човек да не се стреми към всички наслади, но обратното, да се откаже от много наслади, ако те носят след себе си големи беди. Затова може да се допусне, че дългите страданията са за предпочитане, ако те водят към по-голяма наслада. Въпреки, че всяко страдание по своята същност е зло, то не всяко страдание трябва да се избягва. Нещо повече, философът счита за по-лоши страданията на душата, отколкото на тялото. Тялото страда в настоящето, докато страданията на душата са не само за настоящето, но и за миналото, и в бъдещето. Затова и удоволствията на душата са по-значими.

Необходимо е да се направи разлика между удоволствието като висше благо и хедонизма. Епикур прави тази разлика ясна с думите: *„И тъй, казвайки, че насладата е крайна цел, нямаме предвид насладите на разврата и грубата сетивност, както мислят невежите и противниците на нашите възгледи...“*²¹. Философът разграничава два вида удоволствия: удоволствието на покой и удоволствието на движение. Много важно е удоволствието на покоя, което се съпровожда от отсъствие на страдание на тялото. За Епикур удоволствието се свързва с благоразумието. Последното също се счита за висше благо: *„...висше благо е благоразумието. Затова благоразумието е по-ценно и от философията от него водят своето начало всички останали добродетели. То учи, че не можеш да живееш приятно, ако не живееш разумно, почтено и справедливо,*

---

¹⁹ **Епикур**. За щастието.(превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999, с. 70

²⁰ **Куцман, Петер** и др. Атлас Философия. София:Легера, 2012, с. 59.

²¹ **Епикур**. За щастието.(превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999, с. 38.

нито пък можеш да живееш разумно, почтено и справедливо, ако не живееш приятно.“²²

Важно място в етиката на Епикур заема проблема за свободата. Учението за причинната необходимост в света в никакъв случай не води към ограничаване и поробване на човека от съдбата. Именно в границите на необходимостта човек трябва да намери своя път към свободата. Условие за свободата на човека може да се търси в самата природа на атомите и техните движения. При това движение атомите имат възможност за самопроизволно отклоняване от първоначалното състояние. Именно с това самоотклонение на атомите се обуславя свободата в природата, а от там и при човека. Епикур подчертава, че *„...необходимостта не носи отговорност и че случайността е непостоянна. Но нашите собствени действия са свободни.“*²³

Според Епикур между етиката и физиката трябва да има тясна връзка. Истинската етика предполага истинско знание за природата и човека, т.к. той е част от нея. За Епикур чувственото възприятие е критерий за истинско познание. Затова при епикурейците гносеологията им се основава на сенсуализма. Разбира се доста е смело твърдението на Епикур, че това, което чувстваме винаги е идентично с истинското познание и че чувствана никога не подвеждат човека. Дори причината за илюзиите не е в самите усещания, а в несъответствието между образите на възприеманите неща и човешките възприемащи органи. За разлика от Демокрит Епикур приема за обективни свойствата на вещите като цвят, вкус, мирис. По отношение на представата той казва: *„...всяка представа, която добиваме, като схващаме с ума или със сетивата, било представа за формата или пък за съществените свойства, е форма на плътния предмет, възникващо поради последователното повтаряне на образа ...Лъжата и грешката пък винаги лежат в добавките, които мнението прави (към сетивното възприятие) относно, онова, (което очаква) потвърждение или опровергаване...“*²⁴

За нравствен идеал Епикур приема живота на мъдреца, който без да презира земните блага, живее в съгласие с природата, достигайки до атараксия. Епикур посочва: *“Щастливото и блажено състояние принадлежи на не изобилието от богатства или достойнството на положението, на някаква служба или власт, а на свободата от страдание и умереността на чувствата, а също такава нагласа на ума, която налага*

---

²² **Епикур.** За щастието.(превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999, с. 39.

²³ Пак там, с. 39.

²⁴ Пак там, с. 103

*границите, предписани от природата*²⁵. По този начин мъдрецът достига висшето удоволствие чрез разума и вътрешната си свобода. Подобен човек се освобождава от лъжовни мнения и стремежи чрез познание на истината.

Въпроси и задачи:

1. Кой е главният принцип във физиката на Епикур?
2. Кои са критериите за истина според епикурейците?
3. Как се делят потребностите?
4. Какво се разбира под атараксия?
5. С какво се свързва удоволствието при епикурейците?
6. Кой е критерият за истинско познание според Епикур?
7. Анализирайте следната мисъл на Епикур: *„При всяко желание си поставяй следните въпроси: какво ще стане, ако пожеланото от мен се осъществи и какво – ако не се осъществи“*.

Литература:

Епикур. За щастието.(превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999.

Кинг 2007: Кинг, П. Дж. Сто философи. Животът и делото на най-великите световни мислители. София: Кибела, 2007.

Кунцман, Петер и др. Атлас Философия. София:Летера, 2012.

Мартен 2006: Мартен, Жан-Кле. 100 думи за 100 философа. От Хераклид до Дерида. София: Рива, 2006.

Радев 1994: Радев, Р. Антична философия. София:Идея, 1994.

Радев 1993: Радев, Р. Велики философи, Част 1. София:Просвета, 1993.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите. Кратък речник. София:Христо Ботев, 1992

---

²⁵ **Епикур.** За щастието.(превод от старогр. Христо Данов). София: Кибела, 1999, с. 84.

НАТУРАЛИСТИЧЕН МОРАЛИЗЪМ (СТОИЦИ)

Ключови думи: адиафора, пантеизъм, сенсуализъм, космополитизъм, фатализъм

Историята на стоицизма започва от IV век пр.н.е. и стига до II век сл. н.е. Стоицизмът е идейно направление във философската мисъл и се разделя на три периода:

- **Ранен стоицизм** с представители: Зенон от Китион (332–262 пр.н.е.), Аристон от Хиос (300–260 пр.н.е.), Клеант от Асос (330–232 пр.н.е.), Хризип (280–204 пр.н.е.);
- **Среден стоицизм** с представители: Панеций от Родос (185–109 пр.н.е.), Посидоний (около 135 – 51 пр.н.е.)
- **Късен стоицизм (римски)** с представители: Цицерон (106 - 43 пр.н.е.), Сенека (4 пр.н.е.–65 сл.н.е.), Епиктет (55–135 сл.н.е.), Марк Аврелий (121-180 сл.н.е.)

За основател на стоицизма се смята Зенон от Китион. Той е запознат с философското наследство преди него и приблизително в 300 г. пр.н.е. основава своя школа, наречена Стоа²⁶. Основният принцип в неговото учение е следният: да се живее природосъобразно означава да се живее добродетелно. Ученик и последовател на Зенон е Клеант от Асос, който се придържа към философските принципи на своя учител. През ранния период на стоицизма Хризип прави опит да даде определена форма на стоическата мисъл и превръща нейната философия в обширна система. След Хризип започва постепенен упадък на стоицизма.

Средният стоицизм с представители Панеций и Посидоний засилва афинитета към идеализма. През този период цари дух на еклектизъм. Въвежда се понятието за интуицията. Този дух на смесване на различни философски концепции подготвя прехода към Късния стоицизм.

Новият стоицизм с представители Сенека, Епиктет и Марк Антоний заема централно място във философската мисъл на римското общество. Той значително се

---

²⁶ Стоа – „пъстра зала“, която е украсена с рисунки и където преподават първите стоици.

отличава от философията на Старата стоа като задълбочава идеалистическите принципи на средния стоицизъм.

За стоиците логиката заема основно място в учението им. Тя помага с понятиен апарат за оформянето на съжденията и умозаклученията. Чрез нея се схващат разбиранията им за природата и етиката.

В онтологичен план стоиците признават два принципа: **материален**, който е основен, и **духовен** принцип, наречен Логос, който прониква през материята и образува конкретните неща. За стоиците първичен е материалният принцип, който е пасивен по характер, а логосът е активния принцип. В опита си да преодолеят дуализма стоиците стигат до **пантеистични идеи**. Това означава, че Логосът прониква в цялата природа и е навсякъде. Той определя закона за необходимостта. Така се стига до детерминистичната концепция, която води стоиците до фатализма в етическо отношение.

Главната насока на стоическата логика се определя от нейната критическа насоченост към рационализма, платонизма и дедуктивната логика на Аристотел. В резултат на това се стига до принципа на утвърждаване на индивидуалното като единствена действителност. Затова в областта на гносеологията стоиците залагат на принципа на **сенсуализма**. За него изходен пункт на истинското познание е възприятието. На второ място се поставя т. нар. одобрение (съгласие), което изразява активното и съзнателното отношение на човека към познавателния процес. По този начин се подчертава ролята на субективността в познанието. Като резултат от взаимодействието между възприятието и одобрението се получава разбирането (каталепсис). То финализира познавателния процес и подпомага възникването на понятия.

За стоиците душата се възприема като нещо телесно. Понякога я обозначават с термина пневма. Централно място в нея заема способността за психическа дейност, наричана разум. Той свързва човека с целия свят. Затова индивидуалния разум се явява част от световния логос.

Според стоиците висшето благо се състои в разумния живот. Добродетелта се проявява в постъпване съгласно разума. Затова висшето благо, съответно щастието, е неотделимо от добродетелта, то се намира в самата нея. Следователно добродетелта е достатъчна сама по себе си за щастлив живот. Щастието за стоиците се основава върху вътрешната хармония между желанията и разума. Добродетелта се придобива чрез

опитност и вътрешно усилие от страна на човека. Те приемат Сократовото становище, че добродетелта е знание и, че тя е една по същност, но в различни форми. Щастieto на човека зависи не от неговото конкретно положение в света, а от това, как той възприема и прави вътрешна оценка на своето присъствие в света. Въпреки, че живее в детерминиран свят, човекът не е ограничен в своята вътрешна оценка и отношение към случващото се. Вътрешното отношение към нещата от живота може да се разглежда двуюко: човекът или приема всичко, което става с него и което се случва в света за даденост, или възразява и не приема случващото се с него. Правилното поведение е това, при което човек приема невъзмутимо, с пълно вътрешно спокойствие всички превратности на съдбата. Стоикът е щастлив дори и в най-нещастните ситуации.

Според стоиците между постъпките, съгласувани с добродетелта и тези, които не са съгласувани, няма средно положение. Те стигат до краен морализъм като приемат, че добродетелта или се притежава, или не се притежава. Затова в съответствие с това свое разбиране те разделят хората на **мъдрци и глупаци**. Мъдрият човек винаги е воден към добродетелен живот от своя разум. Всички останали хора, които не притежават знание за добродетелност и са подвластни на пороците, са безумци. Но все пак стоиците отварят малка скоба, като вмъкват между добродетелта и порока т. нар. „налагащи се действия“. Тези действия се извършват и от мъдрците, и от глупавите хора, но с различни подбуди: едните го правят заради самата добродетел, а другите заради своето благосъстояние. Това води до отделяне в групата на глупаците на особена категория хора, наречена „**прогресиращи**“. Те напредват в добродетелта според усилията и чистотата на мотивацията си за действие.

Според стоиците добродетелта е единственото благо, защото тя прави човека щастлив. Блага са различните форми на добродетелта: благоразумие, умереност, справедливост, храброст и др. А зли са пороците: неблагоразумие, неумереност, страхливост и др. Според стоиците щом като добродетелта съдържа в себе си пълно щастие и единствено благо, а порокът е тъждествен с нещастieto и злото, то всичко останало принадлежи към категорията т. нар. „**средни неща**“. Те не притежават нравствена ценност, не са блага, които могат да бъдат предмет на нравствеността. Затова към тях трябва човек да се отнася **безразлично**. Тези неща и отношението към тях се нарича **адиафора** (напр. богатство и бедност).

Добродетелите позволяват на човека правилно да се ориентира за това, което съответства и това, което не съответства на неговата природа. Има състояния, които

нямат отношение към противоположностите добро и зло. Това са здравето, живота, смъртта, болестите, славата и др. Човекът е длъжен да се подчинява на космическия порядък и не трябва да желае това, което се намира извън неговата власт. Мъдрият човек е идеала за стоиците. Такъв човек се отличава с търпимост и сдържаност, а същинското щастие намира в това да не търси щастието. Това се налага и от обективните фактори на обществената историческа ситуация. По онова време човекът е чувствал, че не може да промени хода на събитията и единственият изход е „вътрешното“ справяне със ситуацията. По този начин етиката на стоиците чрез съзнателният отказ от промяна и смирение пред съдбата, насочва вниманието към вътрешния свят на човека. Само в себе си той може да намери главната и единствена опора. Затова и стоическият начин на мислене отново се появява в период на криза и последващ разпад на Римската империя.

Стоиците са първите, които разработват философията в три дяла: логика, физика и етика. Те сравняват философията с човешкия организъм. Логиката стоиците я приемат за скелет, физиката я свързват с душата, а етиката – с мускулите. Според тях тези три части са обединени от логосния принцип.

За първи път Зенон конкретизира термина логика. Той я разбира двукратно: логика в широк смисъл на думата – това е риториката и диалектиката; и логика в тесния смисъл на думата – като понятие, съждение, умозаклучение.

Стоиците се отклоняват от рационализма на Аристотел и тръгват по пътя на емпиризма. Те казват, че съзнанието на малкото дете е като бял лист, върху който действителността в последствие нанася своя отпечатък. Според тях всеки човек получава съдържанието на познанието чрез сетивния опит.

Във своите възгледи за природата стоиците се стремят да преодолеят дуализма на Аристотел и в отнологично отношение са монисти. В противоположност на трансцендентните идеи на Платон, те учат за иманентна разумност и идеалност на света. В това отношение поддържат пантеизма. Според тях основа на света трябва да бъде абсолютният разум.

Въпреки, че стоиците акцентират върху материята, те не са материалисти. Говорят за Бог, като го определят като божествен дух, който е разтворен в света и се състои от по-fino вещество. Стоиците считат, че божествената пневма е разлята по целия свят чрез своите т. нар. семенни логоси. От това следва, че космосът е един цялостен божествен организъм. Според стоиците в света властва желязна необходимост

и има определена природна детерминираност. Този техен фатализъм се пренася и върху личната съдба на човека.

В етическите им убеждения е залегнал принципът, че всичко което е природосъобразно е и добродетелно. Целта на човека е да стане мъдър и да бъде лишен от афекти. Последните са нравствено неприемливи. Над всичко трябва да бъде спокойствието на духа, самоотрекъл се от земните блага. Това състояние те наричат **апатия**. Ако човек има силно влечение към нещо, то това го прави негов роб.

Въпроси и задачи:

1. Според стоиците кои са принципите на битието?
2. Какво разбират стоиците под висше благо?
3. Как се придобива добродетелността според стоиците?
4. На какви групи се разделят хората според стоиците?
5. Какво се разбира под *адиафора*?
6. В какво се изразява *пантеизмът* на стоиците?
7. Напишете есе на тема: „Ако човек е презрял робството, той е свободен и сред цяла тъпна господари." - Сенека

Литература:

Елеати Ксенофан, Парменид, Зенон, Мелис : Фрагменти. София:ЛИК, 1996

Кинг 2007: Кинг, П. Дж. Сто философи. Животът и делото на най-великите световни мислители. София: Кибела, 2007.

Марк Аврелий 2015: Марк Аврелий. Към себе си. София: Изток-Запад, 2015.

Мартен 2006: Мартен, Жан-Кле. 100 думи за 100 философа. От Хераклид до Дерида. София: Рива, 2006.

Радев 1994: Радев, Р. Антична философия. София:Идея, 1994.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите. Кратък речник. София:Христо Ботев, 1992

Сенека 2001: Сенека, Л. Нравствени писма до Луцилий. София: Рива, 2001.

Сенека 2004: Сенека. Мисли. София:Фама, 2004.

ЕТИЧЕСКИ ВЪЗГЛЕДИ НА ПИЕР АБЕЛАР

Ключови думи: универсалии, концептуализъм, порок, грях, злодеяние

Пиер Абелар е роден в Пале, близо до Бретан през 1079. Учи логика и богословие при Жан Росцелин (1079-1124 г.). Отрано започва преподавателска дейност, първоначално в Корбе, после в Париж, където има голям успех²⁷. През 1118 г. Пиер Абелар приема монашество в манастира Сен-Дени, където продължава да преподава. През 1121 г. неговото учение за Светата Троица е осъдено от римокатолическата църква на Суасонския събор. Това принуждава Пиер Абелар да напусне манастира. Установява се в местността Ножан-сюр-Сен в Шампан, където построява кула с името *Параклет*. Впоследствие става абат в манастир в Бретан. А през 1136 г. отново се връща в Париж и възобновява лекциите си. Конфликтът му с Бернард Клервоски води до повторното осъждане на учението на Пиер Абелар, което е потвърдено и от папа Иннокентий II. След като сключва примирие с римокатолическата църква Пиер Абелар, прекарва остатъка от живота си в манастира Шалон-сюр-Соан и умира през 1142 г.

В резултат на усилената и новаторската му философско-религиозна дейност го наричат Аристотел от Пале.

Творчеството на Пиер Абелар може да се раздели в няколко категории:

- Философски и логически произведения – Тук се причисляват „Логика за начинаещи“ – тя представлява коментариите към съчиненията на Порфирий (Въведение към категориите на Аристотел) и на Боеций (Коментарий към Въведението на Порфирий). „Диалектика“-та е посветена на анализ на логическите съчинения на Аристотел, Порфирий и Боеций и др.
- Богословски – „Въведение в богословието“ в три книги, „Богословие на Висшето благо“, частта от него, озаглавена „За Божественото единство и Троичност“ засяга въпроси на съотношението между философия, богословие, разум и Откровение. Затова това произведение е осъдено през 1121 г. на

---

²⁷ По време на преподавателската си дейност става учител на племенницата на един от свещениците в Парижката Света Богородица. Скоро между учител и ученичка възниква връзка и те се венчават тайно. Последващите неприятности с чичото на Елоиза водят до неприятни последици за Пиер Абелар – той бива кастриран. Елоиза става монахиня, а П. Абелар – монах-бenedиктинец.

Суасонския събор. В своя защита Пиер Абелар написва „Християнско богословие“.

- Екзегетически – „Шестоднев“ – авторът прави опит за тройно тълкуване, като определя във всеки израз историческия, нравствения и духовния смисъл. (
- Етически – „Етика, или Познай себе си“ – в произведението въз основа на разума се анализира понятията като грях, престъпление, насоченост и др. Друго етическо произведение е „Диалог между философ, иудей и християнин“, където освен етическа проблематика се засяга въпросът за истинското богопознание.
- Химни и молитви;
- Писма - към Елоиза, Бернард Клервоски и др. Към тази група може да се причисли и автобиографичното съчинение на Пиер Абелар „История на моите нещастия“.

Основен проблем във философската мисъл на Средновековието е проблемът за универсалиите, т. е. общите понятия в действителността. Въпросът около, който се води полемиката е: дали общите понятия имат действително битие, или само конкретните неща са действителни и реални, а универсалиите са само прости имена? В зависимост от отговора на този въпрос се оформят две направления в схоластиката: **реализъм и номинализъм.**

Привържениците на реализма казват, че универсалиите съществуват преди всички неща и са независими от тях. А конкретните неща са само форми на общата им същност. Според номиналистите отделните неща са реални същности, а универсалиите са само външна, звукова страна на думата и съществуват само в човешкото мислене.

По въпроса за универсалиите Пиер Абелар формира едно направление, наречено **концептуализъм**, което е по-близко до номинализма. Според мислителя реално съществуват единичните неща (res), които не могат да бъдат предикати, а универсалиите (общите понятия, sermons или voces), като предикати, нямат обективна реалност. Затова общите понятия се образуват посредством абстракции. Човешкият разум като анализира сетивните възприятия намира някакво общо качество в група предмети. Това качество указва на общото състояние, присъщо на дадената група предмети. Общите понятия, за разлика от единичните вещи, имат смътен, неопределен характер и са вторични по отношение на вещите. Пиер Абелар, за разлика от номиналистите не отрича, че универсалиите съответстват на нещо в самите неща, но за разлика от крайния реализъм не признава тяхното отделно съществуване като

независима субстанция. Така единичното е дадено в действителността, а общото – в речта²⁸.

В областта на теологията Пиер Абелар прави опит да помири вярата и знанието. За разлика от блажени Августин и Анселм Кентрберейски той смята, че разумното осъзнаване на предмета на вярата трябва да бъде нейно предварително условие, защото не трябва да се вярва в това, което не е понятно. Затова всички основни християнски истини трябва да бъдат първо доказани, основавайки се на разума. Като отрича свръхразумността на християнските догмати Пиер Абелар утвърждава, че догматите свързани с Бога и Св. Троица са известни още на античните философи. С това си твърдение философът си навлича гнева на католическата църква.

Самото заглавие на произведението „Етика или познай себе си“ на Пиер Абелар насочва мисълта на читателя към проблемите на християнската антропология. То е един опит да се даде нова интерпретация на принципите на сократизма.

Етиката на Пиер Абелар в общи линии следва моралните принципи, санкционирани от християнската религия. В нея основно положение е, че всички връзки и отношения между хората трябва да се разглеждат в корелация с отношението към Бога. Той стои в основата на нравствеността. Затова моралната дейност на човека винаги се регулира от нравствените принципи на божественото. Св. ап. Павел казва: Рим. 1:18-22: *„Гневът Божий се открива от небето върху всяко нечестие и неправда на човеците, които държат истината в неправда; 19. тъй като онова, що може да се знае за Бога, тям е явно, понеже Бог им го откри. 20. Защото онова, що е невидимо у Него, сиреч, вечната Му сила и Божеството, се вижда още от създание мира чрез разглеждане творенията; тъй че те са неизвиняеми. 21. Понеже те, като познаха Бога, не Го прославиха като Бог, нито Му благодариха, а се заблудиха в своите помисли, и неразумното им сърце се помрачи; 22. наричайки себе си мъдри, те обезумяха...“* Следователно трансцендентния Бог е основание и регулиращ фактор на човешкото поведение.

Висш израз на нравствеността е любовта. Тя има следните измерения: любов към Бога, любов към ближния. Едновременно с това централно място в християнската етика през средновековието заема въпросът за първородния грях. Той е отрицателна проява на човешката свобода по отношение на Бога. Първите хора са сътворени със

---

²⁸ Вж. Радев, Р. Латинският Аристотел: Пиер Абелар - живот и дело. София: Партиздат, 1982.

свободна воля. Чрез избора си те реализират свободата си. На Адам и Ева им е дадена възможност разумно да обичат Бога (дървото на живота) или да Го отрекат (дървото за познаване на добро и зло). Техният избор превръща свободната им воля в действителна отрицателна свобода.

Етиката на Пиер Абелар се изгражда на базата на отношението „добро-зло“. Този антропологически дуализъм определя поведението на човека. В етичeskото си учение застъпва мнението, че главното това не са делата, а убежденията. Затова външния акт на постъпката не прибавя нищо към направения вътрешен избор – дали човек ще избере доброто (да се съгласи с волята на Бога), или ще избере злото – (да не зачете волята божия). Грехът, който е различен от порока, е отсъствие на всякакви задръжки. В произведението си „Етика, или познай себе си“ философът дава определение за това що е грях: „Така нашият грях се състои в пренебрегването на Твореца...“²⁹. Следователно да се съгрешава означава човек да не прави за Него това, което смята за нужно да направи. По-нататък в разсъжденията си Пиер Абелар извежда четири понятия:

- духовен порок – той подтиква човек да съгрешава;
- същински грях – това е съгласие със злото и презрение към Бога;
- човешката воля, ориентирана към злото;
- самото зло действие

Пиер Абелар прави разлика между порок, грях и злодеяние. Порокът, според него, е естествена човешка склонност, която води към греха. Но порокът не е грях в собствения смисъл на думата, а само предпоставка за грях. За Пиер Абелар има разлика между съгрешаване и извършване на грях. Първото се разглежда като съгласие на душата с прегрешението, а второто – като осъществяване в действителност, но онова, което човек пожелава (предварително се е съгласил). Самата технология на греха включва три компонента: внушение, удоволствие, съгласие³⁰. По-нататък, в параграф XVI се говори за опрощаването на греховете. Авторът е категоричен - три са начините за това: покаяние, изповед, наказание.

В етичeskото учение на Пиер Абелар важно място заемат вътрешните нравствени мотиви на човека. Затова такъв морален коректив е съвестта на човека. Като етическа норма тя има решаващо значение при определяне на човешкото поведение. Всеки човек

---

²⁹ Пиер Абелар. Избрани съчинения, София: Изд. Наука и изкуство, 1986, с. 329.

³⁰ Пак там, с. 345.

има вътрешен усет, който го поощрява или упреква за дадено действие. Затова съвестта е един вид духовен инстинкт, който бързо и ясно прави диференциация между добро и зло. Човек, ако се вслушва в това, което го съветва съвестта му, няма да съжалява за постъпките си. Винаги човек се обръща към самия себе си, за да направи анализ на действията си чрез съвестта си. Да се постъпва нравствено означава да се действа според общоприетите принципи, норми и правила на поведение³¹.

Важно основание в етиката на Пиер Абелар е определянето на целта, която поражда човешките действия. Акцентът се поставя не толкова върху действията, отколкото върху самото **намерение** на човека, което ги предшества. Според мислителя „едно деяние назоваваме добро не защото то представлява някакво благо само по себе си, а защото произтича от добро намерение.“³² Философът е убеден, че благовестието на Новия завет прави оценка на човешките действия въз основа на вътрешната насоченост на човешката душа – „Защото Бог преценява не какво, а с каква умисъл е било извършено (*действието*), и заслугата или похвалата се съдържа не в деянието, а в намерението на извършителя.“³³ Затова всяко действие трябва да се оценява въз основа на намеренията на човека – „Често едно и също нещо се извършва с различно намерение – в един случай причината е справедливостта, в другия – низостта...“³⁴ По-нататък се разсъждава върху въпроса кога едно намерение може да се нарече добро. Като доказателство философът използва цитат от Мат. 6:22: Светило за тялото е окото. Затова, ако твоето око бъде чисто, и цялото твое тяло ще бъде светло; т.е. ако намерението бъде правилно, то и произтичащите от него действия ще бъдат добри. Следователно има две условия за това: първо - едно намерение е добро не само ако изглежда такава, а ако то е в действителност добро, и, второ, човек вярва, че това, което върши е угодно на Бога, без да изпада в заблуда при преценката си. Важен нравствен елемент в човешкото поведение е изборът на индивида. Пиер Абелар малко се отличава от традиционната за средновековния християнски мироглед представа за „изгубването“ на избора след грехопадението на първите хора. Философът смята, че вярата в божия промисъл не противоречи на свободата на човешката воля. Свободната човешка воля не може да бъде причина за греховното деяние. Всеки човек е свободен да избере как да постъпи. Бог преценява истинското вътрешно намерение на човека, отколкото

---

³¹ Йорданова, Г. Философия на морала. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2014, с. 18.

³² Пиер Абелар. Избрани съчинения, София: Изд. Наука и изкуство, 1986, с. 357.

³³ Пак там, с. 342.

³⁴ Пак там, с. 342.

последвалото действие. Много по-голяма е заслугата на човек, който поставя по-високо и изпълнява волята на Бога пред собствената си воля. Като доказателство за това Пиер Абелар посочва думите на Исус Христос от Йоан 6:38 – „...защото слязох от небето, не за да върша Моята воля, а волята на Отца, Който Ме е пратил.“

Пиер Абелар прави разлика между порок (*vitium*), грях (*peccatum*) и злодеяние (*action mala*). Порокът е определен като естествена човешка склонност, водеща човека към греха. Той не трябва да се нарича същински грях, но е предпоставка за извършване на грях. Същинският грях се реализира тогава, когато човек се съгласи и приеме тази склонност, без значение дали ще последва реално действие, или не. Осъществяването на същинското злодеяние няма отношение към вината или към Божието осъждане на сгрешилия човек. Според Пиер Абелар нравственият характер на постъпката изцяло зависи от субективното намерение на извършващия. Затова всеки грях се изразява в презрението към Бога.

Напълно в унисон със схоластическата традиция в етиката на Пиер Абелар е прокарана **рационалистическата тенденция**. Според него единствено разумът е в състояние да бъде реален ориентир за човека. Въз основа на него всеки индивид може да прецени кой авторитет да приеме и следва. Философът поставя акцент върху познавателната способност на душата. Затова вярата трябва да бъде разумно мотивирана, а не да бъде основана само в произнасянето на думи. В много негови произведения се противопоставя не мотивираната вяра на разумно обоснованата вяра. Затова християнинът трябва да бъде просветен, за да може да даде основанията за своята вяра. Фундаменталното значение на разума се мотивира с онтологичното доказателства за съществуването на Бога. Според него Бог е разумна субстанция, затова се нарича и Творец, казва Пиер Абелар в „Логика за начинаещи“. А след като Творецът притежава разумност, то такава характеристика е присъща и на творението Му. Следователно човекът, като венец на Божието творение, притежава разумност. Тя го отличава от останалите същества и го уподобява на Бога. Следователно достойнството на човека е в неговата рационалност. Разумът на човека е главният ръководен принцип на нравственото познание.

В заключение може да се каже, че в етичeskото учение на Пиер Абелар се съдържат елементи на хуманизъм. Човекът е представен като индивид, притежаващ разум и свободна воля. Той използва познанието като база за развитие на своите способности и носи отговорност за нравственото си поведение. В трактатите на Пиер

Абелар се прави опит за отхвърлянето на вярата, окована от догми, и превъзможването на страха от провидението. На фона на битувания през Средновековието възглед за греховната и повредена от първородния грях човешка природа, философът противопоставя рационалистическите и нравствените начала на човека. Любовта и разбирателството между хората, доброто реализирано чрез разума и вярата, са базисните устои на човешкото битие. Философско-етическите възгледи на Пиер Абелар надхвърлят теоцентризма и провиденциализма в доктрината на католическата църква.

Въпроси и задачи:

1. Що е концептуализъм?
2. Върху какво се основават отношенията и връзките между хората според Пиер Абелар?
3. Какво стои в основата на нравствеността според Пиер Абелар?
4. Какво влага в понятието „грях“ Пиер Абелар?
5. Има ли разлика между порок, грях и злодеяние според Пиер Абелар?
6. Кой са акцентите в етиката на Пиер Абелар?
7. Напишете есе на тема: „Вяра, не просветена от разума е недостойна за човека“.

Литература:

Бояджиев, Ц. Студии върху средновековния хуманизъм. С. 1988

Бояджиев, Ц. Философия на европейското Средновековие. С. 1994

Жилсон, Е., Филотеус Бьонер. История на християнската философия. Стара Загора. 1999

Кинг, Питър Дж. Сто философи. Животът и делото на най-великите световни мислители. София: Кибеа, 2007, с. 60-61.

Куцман, П., Франц-Петер Буркард, Франц Видман. Атлас Философия. София: Летера, 2011, с. 75.

Краткая философская энциклопедия, Москва: Изд. Група Прогрес, 1994, с. 7.

СПЕКУЛАТИВНО-ПАНТЕИСТИЧНА ЕТИКА (БАРУХ СПИНОЗА)

Ключови думи: субстанция, атрибути, модус, афекти, пантеизъм

След стоиците етиката, която се изгражда върху метафизични основи, намира свой виден представител в лицето на Б. Спиноза. В късния стоицизъм пантеистическата идея взема определена насока към теизма, следствие на което нравствеността се свързва с религията и се обуславя от нея. При Спиноза пантеистичната идея се свързва със субстанцията, вследствие на което нравствеността напълно се еманципира от традиционната религия и се изгражда върху началото на спекулативната философия.

Философската и етическата насока на Барух Спиноза се обуславя от социалната и духовна атмосфера, сред която този философ е отраснал. През XVII век в Европа се води борба за ликвидиране на феодализма. В родината на Спиноза – Холандия – буржоазната революция побеждава, но средновековната идеология не дава свобода на философската мисъл. За духовното оформяне и развитие на Спиноза допринасят също така влиянието на Р. Декарт, обществените възгледи на Т. Хобс.

Барух Спиноза е роден на 24.11.1632 г. в Амстердам. Получава религиозно образование. Той обаче се интересува не от догмите на еврейското богословие, а от математика и природознание. Изучава с особен интерес съчиненията на Р. Декарт. Показва необикновени интелектуални способности. Свободомислието му веднага привлича вниманието на равините от еврейската синагога. Най-напред към него се прилага т. нар. малко отлъчване от общността (забранява се на евреите да общуват с него за един месец). Дори му предлагат прилична за времето си пенсия в размер на 1000 гулдена, за да не критикува юдаизма. След като това не помага равините прибегват до най-тежкото наказание – голямо отлъчване и проклинане (на евреите се забранява да общуват с него устно, писмено, да му правят услуги и т.н.). Това отлъчване обрича Спиноза на самотност и изгнание. В знак на протест той сменя името си от Барух на Бенедикт и се преселва близо до Хага. Препитава се чрез шлифоване на оптични стъкла. Умира от силикоза през 1677 г.

Б. Спиноза е автор на следните съчинения: Кратък трактат за Бога, за човека и за неговото щастие, Принципите на Декартовата философия, доказани по геометричен начин, Богословско-политически трактат, Етика, изложена по геометричен начин, Политически трактат (незавършен).

Изходно и основно положение в системата на Спиноза е понятието за абсолютната и безкрайна субстанция, която се определя от себе си и се отъждествява с Бога. Тя обхваща всичко съществуващо и всяка идея. Съответно на това познанието е пълно само тогава, когато схваща и разбира вещите и идеите в познанието за Бога. Следователно адекватно е само интуитивното познание, но не и сетивното, емпиричното. Това познание освобождава духа, понеже го поставя в единение с вечната му първооснова – субстанцията или Бога. Важна е интелектуалната любов към Бога. Тя трае вечно, тъй като нейният предмет е вечен, а следователно и душата, която я изживява, е вечна.

Б. Спиноза първи прави опит да преодолее дуализма във философията на Р. Декарт³⁵. Спиноза смята, че съществуването на две субстанции биха се детерминирали взаимно.

Основни понятия във философията на Спиноза са: **Бог, субстанция, природа, човек.**

Висшето благо се състои в познанието на Бога. От това познание извира любовта към Бога. Тя е действителна само когато е свързана с ясно познание. Богопознанието обуславя щастието на човека, понеже Бог като безкрайно, свършено и вечно същество обгръща всичко в себе си. По този начин етиката се поставя върху религиозно-философски основи. Поради това първата от петте части на съчинението „Етика“ носи надслова „De Dei“ (За Бога). Според Спиноза Бог е безусловно, безкрайно същество т. е. субстанция, която се състои от безкрайно много атрибути, всеки от които изразява вечна и безкрайна същност.

Под субстанция Спиноза разбира това, което съществува в себе си и се схваща чрез себе си. Субстанцията е самостоятелна, безусловна и вечна реалност. Тя е причина сама на себе си (**causa sui**). За своето съществуване не се нуждае от причина вън от себе си, нито пък е сътворена. В противоположност на Р. Декарт, който допуска съществуването на повече от една субстанция, Спиноза е монист. Той приема, че субстанцията е една единствена и е тъждествена с Бога.

---

³⁵ Рене Декарт (1596-1650) определя субстанцията като **causa sui** и допуска съществуването на две субстанции – материална (протяжност) и духовна (мислене). Философът разработва четири метода на рационалното познание: истината трябва да бъде очевидна, ясна и отчетлива; ако има един сложен проблем, то философът трябва да го разложи на по-малки проблеми; по пътя на познанието е необходимо движение от по-елементарното към по-сложното; след като извършване на всички тези операции трябва да се проверят всички логични звена, за да се види дали някое звено не е останало недоразвито. На Р. Декарт принадлежи знаменитата мисъл: *Cogito ergo sum!* – *Мисля, следователно съществувам!* – Вж. **Видински, В.** Дървото на Нютон срещу ведрото на Декарт. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2011.

Бог, респ. субстанцията, не е мислим без свойствата, които изразяват неговата същност. Тези свойства се наричат **атрибути**. Понеже Бог е безкрайно същество, то неговите атрибути са безкрайно много. От тях само два са достъпни за човешкото познание. Това са: **пространственост (extension) и мислене (cogito)**. Те се проявяват в човека. Състоянията и единичните прояви на Божествените атрибути, респ. на субстанцията, Спиноза нарича **модуси**. Субстанцията е вечното, безкрайното, непроменливото, а модусите са ограниченото, крайното. Модусите са преходните, временни изрази и форми на атрибутите. Спиноза казва, че Бог е иманентна, вътрешна, а не трансцендентна, външна причина на всички неща.

Друго характерно положение във философията на Б. Спиноза е пантеистичното отъждествяване на Бога с природата. Въз основа на схоластическата философска традиция философът различава:

- Творческа природа (*natura naturans*). Това, което съществува в себе си и се схваща чрез себе си, т.е. Бог като пораждаща причина.
- Сътворена природа (*natura naturata*). Всичко, което се поражда от необходимостта на Божията същност – конкретната природа.

Следователно Бог не е отделен от света, нито светът е нещо извън Бога. *Deus sive natura* – Бог или природата (отъждествява ги). Бог действа само според законите на своята природа и непринуден от никого.

Изясняването на основните онтологични понятия *Бог, субстанция, природа* имат за цел да открият път към антропологическата мисъл на Спиноза. Той се интересува преди всичко от човека и затова втората част на „Етиката“ – му се отнася до проблема „За природата и произхода на душата“. Човекът води началото си от Бога, без да е съставна част от него и без да е сътворен от него. Същността на човека е нещо, което е в Бога и което без Бога не може да съществува. Спиноза обявява човека за **състояние или модус**. Според него същността на човека се състои от състояние или модусите на Божиите атрибути – мислене и пространственост.

На Божия атрибут мислене отговаря в човека душата, обозначена от Спиноза с латинската дума *mens* (подчертава се способността да мисли). Метафизичната основа на човешкото тяло се намира в Божия атрибут пространственост, чиито модус е то. Душата и тялото на човека са само различни форми на едно и също нещо, части са от божествените атрибути, които от своя страна са прояви на едната субстанция. Човекът се намира в редицата на природните същества и се различава от тях не качествено, а

само по степенна на съвършенството си. Отличителният белег на човека се състои в **разума му**. Чрез него човек познава себе си, природата и Бога. Разумът е светилник на душата, без който тя не вижда нищо освен блян. Както всичко друго в природата, така и човекът като част от ней е подчинен на общата природна необходимост. Всъщност свобода на волята не съществува. От тук следва, че Спиноза е привърженик на механистичния детерминизъм. Философът казва, че свободен е този, който се ръководи само от разума. Свободата е осъзната необходимост.

Спиноза се занимава и с **безсмъртието на човешката душа**. На този проблем са посветени мислите му главно в следните съчинения: Кратък трактат за Бога, за човека и за неговото щастие, (Тук безсмъртието се определя в отношението на душата към тялото и към Бога), в Метафизически въпроси (Спиноза нарича душата мислеца субстанция. Като такава субстанция тя не може да бъде разрушена нито от самата себе си, нито от друга сътворена субстанция. Следователно човешката душа е безсмъртна) и в Етика (когато човешката душа се постави в отношение към Бога, тя е безсмъртна).

Спиноза по отношение на ценностите и целите ги приема като предразсъдъци. Според него хората примат, че всички неща в природата, както и самите те действат заради някаква цел. Човекът гледа на всички неща в природата като на средства за постигане на собствена полза. Философът отбелязва, че всичко в природата се извършва необходимо и е съвършено. Бог вечно действа по необходимостта на природата си, а не ръководен от цел или принцип. Схващането, че Бог действа, за да постигне някаква цел, унижава Бога и е несъвместимо с неговото съвършенство.

Спиноза обяснява, че телеологическото мислене дължи произхода си на ограничеността и нуждата на човешкото съществуване. Категориите *ред*, *безредие*, *добро*, *зло*, *красота*, *грозно* не са основани в битието на Бога и не принадлежат към природата на нещата. Те дължат произхода си само на човешките субективни представи. Всъщност природата е безразлична към ценности и цели. Всичко в нея е цялостно детерминирано. Понятията *добро*, *зло*, *красиво*, *грозно* се модуси на човешкото мислене или понятия, които образуваме от това, че сравняваме нещата помежду им или с оглед на ползата им за нас. Ето защо според Спиноза едно и също нещо може да бъде в едно и също време добро, лошо и дори безразлично.

Б. Спиноза обяснява нравствеността чрез разликата между абсолютното битие на Бога, респ. на субстанцията и природата, и ограниченото, относителното съществуване на човека. Според него ценностните разлики не се отнасят до

субстанцията, т. к. тя като абсолютна и необходима стои над тях. Оценките са само субективни и човешки начини за схващане на нещата. Човекът е ограничен и съществува чрез отношението си към природата. Добро е всичко, което увеличава мощта и жизнената пълнота или това, което е полезно за съществуването. И обратното, зло е всичко онова, което е вредно за човешкото съществуване. Към съдържанието на доброто и злото принадлежат съзнаваните **афекти** на радост и скръб. Стремещт към доброто принадлежи към природата на човека. Следователно добродетелта, респ. нравствената дейност, никога не се намира в противоречие с основната същност на човека. Добродетелта е мощта, която се определя от същността на човека. Основа на добродетелта е самият стремеж към запазване собственото съществуване. Към добродетелта човек трябва да се стреми заради самата нея. Полезността на външните неща се оценява от гледище на тяхната съобразност с природата на човека. Следователно щом нещо е съобразно и съгласувано с човешката природа, то не може да бъде зло, а по необходимост е добро.

Спиноза счита, че личната полза като основен принцип на морала не води към безнравственост, т. к. тя може да бъде постигната само чрез съгласуването ѝ с обществената полза. Следователно между личната и обществена полза би трябва да има хармония. Да извърши човек добро и да постъпва добродетелно, всъщност означава да се ръководи от **разума**, да следва неговото познание. Разумът се издига в ръководител на нравствения живот, т. к. той принадлежи към природата и не изисква нищо против нея. Самото познание е предмет и цел на нравственото постъпване. Върховен предмет на човешкото познание е Бог, понеже без него нищо не може да съществува, нито да се схване.

Пречки по пътя на човека към висшето благо поставят страстите. На тях е посветена третата част от *Етиката - За произхода и природата на афектите*. Под афекти Б. Спиноза разбира състоянията на обзетата от смътни и неясни идеи човешка душа и свързаните с тях състояния на човешкото тяло.

Основните афекти са:

- Желание;
- Радост – спадат действията, които се пораждат от ясните идеи или познания;
- Скръб – това са страстите, които се пораждат от неясните идеи или познания. Техните причини са въвн от човешката природа.

От съединяването им произтичат всички други афекти.

Философът казва, че любовта е добра, ако не е прекомерна. Омразата не е добро, защото е съединена с неудоволствие. Следователно всичко, към което се стреми човек, воден от омраза, е безчестно, а когато се отнася до държавата е несправедливо. С любовта и омразата са свързани афектите на симпатия и антипатия. Ако някой предмет е предизвикал веднъж радост в човека или скръб, то когато друг път си го представи, тогава се проявява по асоциация радост или скръб. Спиноза характеризира още редица афекти, които са изпълнени с по-положително или с по-отрицателно нравствено съдържание. Според него от комбинациите могат да произлязат безброй различни образи и нюанси.

В четвъртата и в петата част на *Етиката – За мощта на разума или за човешката свобода* Спиноза подчертава, че е необходимо да се подтиснат страстите и да се издигне човек до ясни, адекватни идеи, т.е. до висше познание.

Най-нисшето стъпало на познанието е **сетивното**. Човек с такова познание се издига само до неясни идеи. Той се привързва към отделните, преходните неща и става зависим от тях. Понеже тези неща са вън от него, затова те му причиняват безпокойство. Безсилието на човека да овладява и да съдържа афектите си Спиноза нарича **робство**. Според него обзетия от афекти човек не е господар на себе си, а е подчинен на случая.

Вторият вид познание е **рационалното**. То се извършва посредством дедуктивните умозаклучения и довежда до общи понятия, до адекватни идеи за свойствата на нещата. Чрез разума си човек разбира ясно природата на своите афекти и се стреми да отдалечи от душата си всичко, което пречи на истинското познание. Истинската свобода се състои от освобождаване от робството на афектите.

Най-висшата форма на познание е **интуитивното**. Чрез него се достига до адекватно познание на нещата. В него страстта няма никакъв дял. То води човека до съвършенство. Предмет на това познание е Бог. Любовта към него е модус на мисленето, носи **интелектуален характер**. Любовта на Бог към хората и интелектуалната любов на човека към Бога се едно и също нещо. Затова човешкото спасение и свобода се състои в постоянна и вечна любов към Бога.

Социално-политическите възгледи на Б. Спиноза са изложени в съчинението му *Политически трактат*. Човек от стремежа си към самозапазване и към усъвършенстване търси полезното. От тук извира правото на всеки човек върху онова,

което му е полезно. Това представлява т. нар. **естествено право**. Имало е сблъсък между естествените права на отделни индивиди. Естественото състояние се основава на мощта на отделния човек. Затова естественото право е право на силния. Хората започват да се обединяват, за да могат чрез общата мощ да си осигурят своите права. Те влизат в договорни отношения помежду си и заживяват в организирано общество. На мястото на естественото състояние идва гражданското. В обществото хората се отказват от страстите, които си опълчват едни срещу други и се подчиняват на разума. Хората са най-много полезни един на друг, когато всеки от тях търси най-много собствената си полза.

По отношение на тълпата, т.е. хората, които се ръководят от афекти и страсти, Спиноза допуска употреба на сила, за да бъдат заставени да спазват законите и да зачитат общото благо. Религията възпитава невежите народни маси, а образованите хора могат да вършат законното само чрез познанието и интелектуалната си любов към Бога.

За разлика от Томас Хобс³⁶, Спиноза не признава абсолютната държава за идеална. Тя унищожавя правата на отделното лице. Във връзка с функцията на държавата влиза осигуряването на пълна свобода на убеждение и мнение за всеки свой член. Като най-добра държавна форма на управление Спиноза препоръчва **демократичната република**. Държавата е силна, когато се основава върху разума и се управлява от мъдри политици.

Въпроси и задачи:

1. Кои са основните понятия във философията на Б. Спиноза?
2. Какво означава концептът „causa sui“?
3. Какво се разбира под *пантеизъм*?
4. Как Спиноза определя афектите?

---

³⁶ Според Томас Хобс (1588-1679) държавата използва всички хора, така както смята за правилно с цел да им осигури спокойствие и защита. Абсолютната власт на държавата гарантира охранителните функции и производствени дейности в нея. В такава държава гражданите имат свобода в рамките на позволеното от гражданските закони. Според формата на управление държавното устройство бива: монархия, аристокрация и демокрация. Т. Хобс отдава предпочитание на монархическото управление. Учението за държавата на Хобс се изгражда върху основите на естественото право на хората. – Вж. **Фотев, Г.** История на социологията, Том1. София: Изд Труд, 2002.

5. Кои са степените в познанието според Б. Спиноза?
6. Изяснете онтологичните понятия във философията на Спиноза: субстанция, модус и атрибут?
7. Напишете есе на тема: „Любовта е силна като смъртта“ – Б. Спиноза.

Литература:

Европейска философия XVII XVIII в. Антология. Том 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994

Кинг 2007: Кинг, П. Дж. Сто философи. Животът и делото на най-великите световни мислители. София: Кибела, 2007.

Мартен 2006: Мартен, Жан-Кле. 100 думи за 100 философа. От Хераклид до Дерида. София: Рива, 2006.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите. Кратък речник. София: Христо Ботев, 1992

Спиноза 2016: Спиноза, Б. Етика, доказана по геометричен начин. София: Изток-Запад, 2016.

Спиноза 2015: Спиноза, Б. Психология на чувствата. София: Здраве и щастие, 2015

ЕТИЧЕСКИ АПРИОРИЗЪМ И ФОРМАЛИЗЪМ (ИМАНУЕЛ КАНТ)

Ключови думи: чист разум, практически разум, нравствен дълг, априори, апостериори, антиномии.

Философската система на И. Кант бележи поврат за времето си. Отначало той започва да разглежда метафизични проблеми, но постепенно център на неговите изследвания става човекът с неговите екзистенциални въпроси: *Какво мога да зная? Какво съм длъжен да върша? На какво трябва да се надявам?* Централно място в разсъжденията на И. Кант заема разрешаването на проблема за наличието на едно кардинално решение на метафизическото съществуване на Бога и света. Отговори на това дават съчиненията му „Критика на чистия разум“, „Критика на практическия разум“ и „Критика на способността за съждение“.

Под чист разум Кант разбира разум свободен от емпирично съдържание или от всякакъв вид сетивен опит. В този контекст философът използва понятията **априори** (онова, което е преди опита или се предполага като условие за неговата възможност) и **апостериори** (това, което произхожда от опита).

Под **чист разум** Кант разбира теоретически разум. Последният „не се занимава с нищо друго освен със себе си.“³⁷ В следващото му съчинение „Критика на практическия разум“ се има предвид все този чист разум, но не в теоретичен, познавателен план. Тук се разглежда **практическият** разум, който се определя от нравствената дейност и способности на човека.

Съчинението му „Критика на чистия разум“ е свързано с разума като инструмент на познанието. При И. Кант термина „критика“³⁸ не се използва в негативен смисъл, а по-скоро в неутрален аспект на различието и обсъждането. При него критиката е по-скоро отделяне на добрите от лошите страни. Следователно разумът

---

³⁷ **Стефанов, Ив.** От Имануел Кант до Николай Хартман. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, с. 91.

³⁸ Според тълковния речник терминът „критика“ има следното значение: 1. Обсъждане, анализиране с цел да се открият добрите и лошите страни, обикн. на произведение на изкуството или на литературата. Театрална критика.

2. Прен. Дял от науката за литературата, който разглежда и преценява художествените произведения, както и съвкупността от изследвания с такъв предмет. Критиката не дава добра оценка на романа. Разглеждам критиката за този поет.

3. Разг. Посочване на недостатъци, грешки. Унищожителна критика. Търпя големи критики.

според философа, трябва да се отделя от всичко, което не е свойствено за него (напр. емпирично съдържание). Затова съчинението му е критика на границите на човешкото познание, и с това за възможността или невъзможността за съществуване на метафизичното. И. Кант казва, че неизбежните задачи на чистия разум са: Бог, свобода, безсмъртие. А науката, която има като крайна цел да разреши свързаните с тях проблеми, се нарича метафизика. С други думи метафизиката има за цел да изследва само тези три идеи. Човекът търси ориентация и смисъл в живота си. Отговор на неговите търсения дава човешкият разум, който търси отговорите на екзистенциалните въпроси отвъд всякакъв опит и емпиричност.

Познанието, според Кант, се състои от три компонента:

- Сетивен материал. Той е в резултат от въздействието на ноумен и нещата за самия мен. Това означава, че човекът не може да види света такъв, какъвто е, извън собствените си сетива. Субектът не може да излезе от самия себе си. Според Кант обектите не са неща в себе си, независими от Аз-а. Следователно това, което човек възприема са специфични явления (феномени), които човешкият разум подрежда чрез понятията³⁹.
- Чистите форми на съзерцание като част от априорните възможни структури на възприемания феноменален материал. Това са времето и пространството (трансцендентална естетика)
- Понятията на чистият разум, които са законна определеност на дадения в опита предмет. Заедно с чистото съзерцание създават неговата структура. Става въпрос за регулиращи трансцендентални идеи, които оформят системата на човешкото познание. Тази част от философията му се нарича трансцендентална аналитика.

Разумът стига до неразрешими въпроси, които Кант оформя в четири **антиномии**:

- Светът е краен (теза). Антитезата е светът е безкраен. Поставя въпроса за безкрайният максимум.

---

³⁹ **Мартен 2006**: Мартен, Жан-Кле. 100 думи за 100 философа. От Хераклид до Дерида. София: Рива, 2006, с. 138.

- Всяка субстанция е съставена от елементарни частици (теза). Антитезата е: в субстанцията няма елементарни частици. Това е проблемът за безкрайния минимум.
- В света съществува свобода (теза). Антитезата е: В света всичко е причинно обусловено. Засяга се проблема за детерминизма.
- Съществува първопричина за света (теза). Антитезата е: Не съществува първопричина за нещата. Поставя се въпросът за Бога. Тук философът се противопоставя на всякакви опити за рационално доказване на Бога. За него Бог не е даден във феноменалния свят, а е трансцендентална същност. Нещо повече Кант пояснява, че Бог не е вън от човека, а само мисъл в него и е негов най-висш морален принцип⁴⁰.

Според И. Кант нравствеността е област между сетивния и свръхсетивния свят. В нея става постоянно преливане между единия и другия свят.

Категоричният императив, който лежи в основата на морала има трансцендентален произход. Нещо повече, този императив не може да се постигне чрез опита, а е предопитна (априорна) даденост. Според Кант етиката трябва да установи всеобщата и общовалидна форма на нравствеността, а не нейните конкретни измерения. Затова и основата на Кантовата етическа система се гради върху **трансцендентен морал с елементи на априоризъм**.

Според И. Кант емпиричната действителност има относителен характер, защото има голямо разнообразие в нея. Пример за това философът дава с това, че в основата на нравствеността са поставяни различни неща: някои поставят удоволствието, други – щастието, трети – интереса и др. Следователно това голямо многообразие не може да бъде аргумент, чрез който да се обоснове и формулира едно задължително правило на нравствеността. Затова всички апостериорни елементи в морала имат случаен и субективен характер и върху тях не може да се изградят единни норми за поведение.

За етиката на И. Кант е характерно учението за **автономията на морала**. Повечето философски системи правят опит да търсят основите на етиката в религията. За разлика от тях Кант започва да търси корена на нравствеността отвъд границите на религиозното. Но все пак философът като ограничава авторитета на религията, това не означава, че се отказва от идеята за Бога. Въпреки, че за Кант Бог не е източник на

---

⁴⁰ Стефанов, Ив. От Имануел Кант до Николай Хартман. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, с. 94.

нравствения закон, то Той е причина за нравствения порядък в света. Без такъв порядък е невъзможно да има хармония между постъпките според нравствения закон и задгробната участ на човека. Бог, въпреки че не може да бъде доказан с доводите на теоретичния разум, то Той е необходим на практическия разум.

Всеобщият морален закон, който чистия практически разум си дава, важи за всички. Но човекът, изпълнен със сетивни потребности, може и да се отклони от него. Затова моралният закон е императив, който отправя категорични заповеди⁴¹. Това навежда мисълта, че Кант поставя основата на една чисто морална философска система, която е очистена от субективни и емпирични елементи. Своята нравственост той основава върху метафизиката. Затова и съчинението му от 1785 г. е озаглавено „*Основи на метафизиката на нравите*“. Тя се занимава с това какво е длъжен да прави човек.

Основна изходна позиция в съчиненията *Критика на чистия разум* и *Критика на практическия разум* е двойствеността на човека: от една страна той е сетивност, а от друга – разум. Те се отнасят една към друга както материя и дух. Учението на Кант за човека е доста песимистично. Материалността винаги ограничава човешката душа. Според Кант човек грeши, защото се намира в едно средно състояние между познанието и неразумността. Според него в човешката природа изначално злото присъства. И колкото и да се стреми човек към добро, към щастие, всичко изчезва и отива към лошото. Човешкият трагизъм се състои в невъзможността да се преодолее сетивното от силата на духа. Но едновременно с това у човека има наченки на добро. Именно това трябва да развие моралността у човека. От една страна човек е свързан и живее във феноменалния (сетивновъзприеман) свят на нещата и е подчинен на външни сили(природа, общество). Едновременно с това човекът принадлежи и на интелигибилния (ноуменален) свят, където има свобода. За да се постигне надмогване на духа над материята Кант поставя като изходно начало в нравствеността **добрата воля**. Това е такава воля, която се ръководи единствено от нравствения закон и го изпълнява от уважение към него. Тя е добра не в качеството си на пригодност за достигане на някаква поставена цел, а само благодарение на волята, т. е. сама по себе си. По този начин добрата воля се отделя от нейното практическо предназначение и се превръща в *самоцел*, в съвсем **формално понятие**. Основата на нравственото

---

⁴¹ Стефанов, Ив. От Имануел Кант до Николай Хартман. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, с. 102.

задължение според Кант трябва да се търси не в природата на човека или в обстоятелствата, а в *апприорните понятия на чистия разум*. Затова в своите съчинения „*Основи на метафизиката на нравите*“ и „*Критика на практическия разум*“ говори за чисто формални определения. Нравствените заповеди Кант ги нарича *императив*⁴². Според философа всички императиви се изразяват чрез дълга и показват с това отношението на един обективен закон на разума към човешката воля. Последната, обаче, не винаги върши нещо затова, защото то бива ѝ представено, че е добре да го извърши⁴³. Следователно нравствено добро е онова, което определя волята чрез принципите на разума, т.е. обективно⁴⁴. За философа постъпките на всеки човек трябва да се оценяват като нравствени или не, само с оглед на нравствения императив. Ако даденото действие е породено от някое мимолетно влечение или от случаен порив, то не е морално. Но ако същото действие е вследствие на съзнанието за дълг, то е нравствено. Затова, когато една постъпка е извършена от дълг и е отстранено напълно влиянието на склонността, то тогава волята се определя обективно от закона, а субективно – от чистото уважение към този практически закон⁴⁵.

Според Кант императивите са два вида: *хипотетични и категорични*. Ако постъпката, продиктувана от императива служи само като средство към нещо друго, то императивът е хипотетичен. Но ако действието е добро само по себе си и е съгласувано с волята и разума, то императивът е категоричен. При категорическия императив нравствената воля действа не в зависимост от условията, а безусловно, непосредствено и обективно – чрез закон. Чистият практически разум е непосредствено законодателен разум. В него волята е независима от всякакви емпирични условности. Тук тя се определя от правилата на формата. От казаното до тук може да се направи следното заключение за етиката на И. Кант: тя има крайно формален характер; противопоставя на нравствения дълг влечението, предимно на чувствените склонности.

Според Кант нравствения закон има съвършено *формален характер*. Той не може да посочва ръководни принципи за нравствено поведение. Всеки опит да се използва нравствения закон като предписващ някое определение за нравствено действие, според Кант е несъвместим с основните характеристики на този закон, а

---

⁴² Според Кант представата за един обективен принцип, доколкото той е принудителен за една воля, се нарича повеля (на разума) и формулата на повелята се нарича императив –Вж. **Кант, И.** *Основи на метафизика на нравите*. София: Наука и изкуство, 1974, с. 58.

⁴³ Пак там, с. 59.

⁴⁴ Пак там, с. 60.

⁴⁵ Пак там, с. 40

имено: с неговата всеобща безусловност, с пълната му независимост от всякакви емпирични обстоятелства и условия, с неговата *автономност*. Всичко емпирическо според философа, е не само непригодно да се добавя към формалния принцип на нравствеността, но води до нарушаване чистотата на нравите.

Принципът на автономност предполага, че нравствената воля е предмет на самата себе си като воля, установяваща всеобщите закони. Затова практически императив, на когото се подчинява волята, е безусловен, защото не зависи от никакъв интерес.

Етиката на Кант има *антиевдемонистичен характер*. За философа е ясно, че всеки разумен човек се стреми към щастие. Но категорично не приема възможността да бъде обоснована етиката на принципа на щастieto. Защото всички положения, изведени от принципа на щастieto, имат емпиричен характер. А последните според Кант са непригодни да бъдат основа на нравствени закони.

Етиката на Кант може да се нарече деонтологична, защото се базира на дългът, като начин за постъпване, без значение на последствията.

Концептът *дълг* е в основата на автономната етика на Имануел Кант. Затова и неговата философия е морална, очистена е от всякакви емпирични, субективни и антропологични елементи и е строго рационална. Само по този начин етиката му може да бъде универсална и еднакво задължителна за всички хора. Моралната философия на И. Кант е основана върху метафизиката. Метафизиката на нравите се занимава с идеалната сфера на длъжното. Тя изисква да се постъпва разумно, целесъобразно и логично. Затова като изходно начало на неговата нравственост е добрата воля. Такава воля се ръководи само от нравствения закон и се насочва към неговото изпълнение ръководена само от уважение към него. Според Кант нравствена е само онази постъпка, която е вследствие не на някои временно увлечение, а е резултат от съзнанието за дълг. Моралното поведение на волята се определя от нравствения закон. Според Кант той не принадлежи към сетивната страна на човешката природа и не е извлечен от опита за добро и зло. Напротив категориите *добро* и *зло* се определят априорно от нравствения закон.

Изпълнението на нравствения закон Кант дефинира чрез дълга. Нравственият закон е всеобщ и необходим, т.е. важи за всички разумни същества и не позволява никакво изключение. Но зависимостта на човешката воля от нравствения закон не е каузална, а морална – той не се налага по каузална необходимост, а възлага

задължение, което изисква от само себе си да бъде изпълнено. Това задължение се реализира чрез разума и се нарича дълг.

Постъпката, която се извършва не от уважение към нравствения закон, а от приятност и удоволствие, не е морална, въпреки че е в хармония с нравствения закон. Следователно нравствената ценност на постъпката се състои в това, че тя е необходима по дълг и уважение към нравствения закон. Според Кант евангелската заповед „да обичаш ближния си” е възможна, но няма характер на заповед в същинския смисъл на думата. Защото да обичаш някого означава да изпълняваш дълга си към него, а не да обичаш по заповед, защото заповедта се изпълнява по принуда. За Кант понятието *дълг* трябва винаги да бъде жизнен принцип на човешката нравственост.

Според философа нравственият категоричен императив е възможен при условие, че нещо представлява абсолютна ценност само по себе си. Такава цел сама по себе си е *личността*.

Съществуват предмети, чието битие не зависи от волята на човека, а от природата. Подобни неща притежават относителна ценност и служат като средство за постигане на определена цел. Те не са носители на самоценност. Тях Кант нарича *вещи*. Разумните същества Кант нарича *лица*. Те по своята природа са носители на самоценност и не следва да бъдат употребявани като условие за достигане на някаква цел.

Етиката на Кант свързва учението за личността като самоцел с идеята за дълга. Свързващо звено между тях е проблема за *свободата*.

Задачата, която си поставя Кант е да съгласува наличието на свободата на човека с детерминираността в света. Затова свободната воля се явява ключов момент при обясняването на автономията на волята. Свободната на волята е свойството на волята да бъде сама на себе си законодател. Нещо повече, според Кант свободната воля и волята, подчинена на нравствения закон са едно и също нещо.

Волята в своята автономност дава сама на себе си закон и следва дълга единствено от уважение към него. Според И. Кант свободата не се състои в беззаконие и не би имала нравствена ценност. Следователно свободата се състои в следването на собствения разумен закон, който не е каузален, а нравствен. Затова за Кант свободата не принадлежи на сетивния свят, защото в него всичко е детерминирано. Тя е с трансцендентна същност.

В „Критика на чистия разум“ Кант изказва мисълта, че нито свободата на човека, нито неговото безсмъртие, нито съществуването на Бога, не могат да бъдат доказани. Но въпреки, че теоретически не могат да бъдат доказани тези три неща, според Кант, те са необходими изисквания за практическия разум. Доказателствата за тях се търсят не в гносеологията, а в областта на етиката.

Известно е, че свободата е необходимост за личната отговорност на човека за делата му. Затова свободата е условие за възможност за вменяване.

По-горе споменатите постулати на *практически* разум се основават върху нравствеността. А в основата на морала стои нравственият закон. Съзнанието определя волята като чиста, т. к. волята не зависи от емпирически условия и определения. Постулатите на *практически* разум се не теоретични догми, а предположения. Като такива те са необходими за практическите действия на човека. Сами по себе си те не разширяват теоретическото познание, а обогатяват познанието на човека чрез чистия практически разум.

В заключение може да се каже, че И. Кант основава етиката си върху базата на чистия практически разум. Нравствеността се изражда върху понятието за дълг, свобода и автономия. Съществува морален закон, който е безусловен императив, обективен универсален по своя характер, изграден върху рационалната човешка природа. Затова Кант казва: Ти можеш, защото си длъжен.

Социалните възгледи на И. Кант са в тясна връзка с антропологията. Според философа човекът като разумно същество е с назначение да се развива и усъвършенства. В своето развитие той минава през няколко етапа: развиване на собствените сили в различни направления (изкуство, науки); социологизация (ограничаване на собствената воля чрез обществената принуда); морализиране (осъществява се чрез религията, образованието и възпитанието).

Човекът, който е социален по своята природа и се стреми към обществен живот, има в природата си и стремеж към самоизолация. Този стремеж заедно с антисоциалните му страсти прави от всеки човек враг за другия. Затова най-трудната задача пред хората е да се намери такава форма на съжителство, при която от една страна има спокоен и задружен живот, а от друга страна да осигурява възможност за индивидуален простор. Такава обществена форма е държавата. В нея всички граждани имат възможност за свобода на отделната личност, а когато се налага се прилага и

принуда за ограничаване на произвола. Държавата се разглежда като формиране, почиващо върху свободната воля на всички.

Както в една държава е важно да има вътрешен мир, така и в отношенията между държавите трябва да има мир. В своите разсъждения И. Кант стига до идеята за *вечния мир*. Човекът като разумно същество трябва да изключи войната като явление. Затова философът изисква взаимодействие между политика и етика. В произведението си *Към вечния мир* Кант разглежда проблема за мира от философска позиция. Следването на идеята за вечния мир е нравствен дълг и задача на държавниците. Това може да стане чрез едно общо законодателство, което урежда отношенията както в самата държава, така и с други държави, с цел обединение в един съюз.

Въпроси и задачи:

1. Върху какви основи се изгражда моралната философия на И. Кант?
2. Какъв характер според Кант има нравствения закон?
3. Какво разбираме под нравствен дълг?
4. В какво се изразява „носенето” на отговорност?
5. Какво се разбира според И. Кант под *чист разум* и под *практически разум*?
6. Какво се включва в категориите *вещи* и *лица* според И. Кант?
7. Напишете есе на тема: ”Дългът като нравствена необходимост”.

Литература:

- Бабева 1997:** Бабева, С. Седем очерка по философия. Шумен: Аксиос, 1997, с. 111.
- Кант 1974:** Кант, И. Основи на метафизика на нравите София: Наука и изкуство, 1974.
- Кант 1993:** Кант, И. Към вечният мир София:АИ Марин Дринов, 1993.
- Кант 1993:** Кант, И. Критика на способността за съждение София:АИ Марин Дринов, 1993.
- Кант 1993:** Кант, И. Критика на практическия разум София:АИ Марин Дринов, 1993.
- Кант 2013:** Кант, И. Критика на чистия разум София:АИ Марин Дринов, 2013.

Кинг 2007: Кинг, П. Дж. Сто философи. Животът и делото на най-великите световни мислители. София: Кибела, 2007.

Мартен 2006: Мартен, Жан-Кле. 100 думи за 100 философа. От Хераклид до Дерида. София: Рива, 2006.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. Философите. Кратък речник. София: Христо Ботев, 1992

Ръсел 1996: Ръсел, Б. История на Западната философия, том 3. София: изд. Хр. Ботев, 1996.

Стефанов 2005: Стефанов, Ив. От Имануел Кант до Николай Хартман. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.

ЕТИКАТА НА МАКС ШЕЛЕР И НИКОЛАЙ ХАРТМАН

Ключови думи: ценностна система, ценност, интенционалност, ценностен плурализъм, антиномии

Ценностите и ценностната система са фундаменталните фактори за нравствения облик на личността. Затова, когато се говори за ценностна етика не може да не се разгледат двама видни философи. Това са Макс Шелер и Николай Хартман.

Макс Шелер е роден през 1874 г. в Мюнхен. Той се смята за един от създателите на философската антропология, аксиология и социология на знанието. В своята философска система той прави опит да преодолее формализмът в етиката на И. Кант. Това става по пътя на разбирането на ценностите като феноменални дадености с априорна база. Като при М. Шелер априоризмът има екзистенциален, а не формален характер. Затова произведението му „Формализмът в етиката и материалната ценностна етика“ поставя основите на ценностната етика. Философът се опитва чрез метода на феноменологията да обоснове етиката.

Друг философ, развиващ цялостна философско-етическа система е Николай Хартман (1882-1950). Той защитава върховната позиция на онтологията във философското изследване. При него основополагащо понятие е **интенционалността**⁴⁶ като отношение между обекта и субекта. Това означава, че емоциите от една страна принадлежат на вътрешния свят на човека, а от друга страна дават информация за някаква предметност, извън субекта. Това са ценностите. Според Н. Хартман последните не са предмет на рационалното познание, защото се разкриват в мигновените чувства, които обземат човека (напр. любов и омраза) като го карат да предпочита едно действие пред друго.

Етиката според Хартман не е кодекс от заповеди и забрани. Тя не учи човека какво точно трябва да направи при конкретна ситуация, а посочва какво изобщо трябва да се прави. По този начин философът се опитва да освободи етиката от абсолютизиране на приложния елемент в нея, като се поставя акцент върху творчеството начало у човека. Така самата личност, при всяка нова ситуация ще действа иновативно.

---

⁴⁶ Интенционалността е специфична философска концепция, която разграничава физическия свят от света на съзнанието.

Нравствеността вече не се изчерпва само с просто разрешаване на даден проблем. Много по-важно в морално отношение е какво е вътрешното умонастроение на човека и неговата позиция към ценностната действителност. Затова много по-важно човек да търси какво е ценно в живота, отколкото само да задава въпроса: какво трябва да се прави? Според Н. Хартман човек не може да предприеме никакво действие, ако преди това не знае какво е ценно и кое не е ценно в определената ситуация. Затова философът поставя темата за събуждането на ценностното съзнание. За отварянето на духовните очи на човека голяма роля има философията.

Макс Шелер прави опит да създаде етическа система, която да бъде нова алтернатива на познатите тогава етики. Изходна позиция в неговата теория е, че човекът не трябва да се определя само и единствено като разумно същество, защото и животното може да прояви практически интелект. Човекът е венецът на творението, защото е носител на **ценности**. Затова философът прави разлика между индивид и личност. Последната притежава ценностно съзнание и може ценностно да се ориентира. След като отриче ценностите личността ги подрежда в определена йерархия. Машабността на йерархията на ценностите се определя от степента на развитие на дадената личност. Йерархията на ценностите, според М. Шелер, се движи във възходящ ред: тръгва се от ценности на удоволствието, през прагматичните ценности, витални ценности, минава се през интелектуалните ценности, за да се стигне до ценностите на святото (религиозни ценности).

Според Макс Шелер всички ценности се постигат благодарение на любовта. От актовете на преживяване на ценностите философът отделя: съпреживяване, съчувствие, любов и ненавист⁴⁷. Според Шелер любовта към Бога е най-висш и основен феноменален акт, която определя идеята за Бога като най-висша ценност.

Ценностите съществуват независимо от това дали се осъществяват или не в практиката. Те не зависят нито от конкретния предмет, нито от субекта. Според представителите на ценностната етика за ценностите човек има предопитно знание, което не е интелектуално, а интуитивно.

Всички предмети и неща са еднакви, но чрез приятността или неприятността ценностното чувство ги разделя на блага и злини. Самата ценност притежава ценност сама по себе си и затова има обективен и абсолютен характер. Затова и битието на

---

⁴⁷ Философски речник. Съвременни философи XIX-XX век – школи и направления. София: Гал-Ико, 1996, с. 570.

ценностите е идеално. Всички ценности образуват една етическа идеална сфера. Ценностното чувство не може да обяви нещо за ценно, ако то не е такова само по себе си. Разбира се, че има ценностни заблуди, които се дължат на несъгласието на субекта с дадения предмет.

Въпреки идеалния характер на ценностите в тях се съдържа елемент на нравствено задължение. Това задължение по своя характер е също *идеално*. От обстоятелството, че нещо е ценно само по себе си, това не означава, че то трябва да се осъществи от някого. Нравственото задължение означава по-скоро насока към нещо, докато ценността е самото това нещо.

Освен идеално има и *актуално нравствено задължение*. То се изразява чрез осъществяването му в реалния свят посредством активната позиция на субекта. Последният не само осъзнава идеалното нравствено задължение, но и го осъществява (или не), превръщайки го в актуално. Следователно нравственият субект има свобода да следва или не нравственото задължение. Понеже субектът единствен реално чувства ценностите и се стреми да ги осъществи, се нарича *лице*. Същността на личността се характеризира с два момента, свързани с отношението на субекта към ценностите. Първият момент е свързан с това, че ценностите отправят към човека нравствени изисквания, без да го принуждават да ги изпълни. Човекът е свободен да избира – това се нарича *нравствена свобода*. Вторият момент е свързан с нравствените качества, които човек придобива чрез нравственото си поведение при осъществяване на ценностите.

Н. Хартман, в противоположност на монистичните ценностни системи, говори за *ценностен плурализъм*. Според него ценностите по своето съдържание са многообразни, но представляват едно цяло, в което има отделни ценностни групи:

- Ценности, които се отнасят до човека като техен единствен носител. Това са съзнанието, страданието, свободата на волята.
- Обуславящи ценности. Те се са същински ценности, но имат отношение към тях. Това са ценностните блага като земя, въздух, вода и др. Това са необходими ценности, без които човек не може да съществува и да осъществява нравствена дейност.
- Специални ценности. Към тази група спадат предметните блага: притежание и собственост.

Основна норма за ценност е доброто. Според Н. Хартман то е нравствена самоценност, което може да бъде и висше благо, но не се изчерпва с него съдържанието си. Доброто е телеологичния принцип на ценностите в реалния свят. Групата на специалните нравствени ценности Хартман разделя на три под групи. Към първата група се отнасят мъдростта, справедливостта, храбростта и справедливостта. Във втората група се включва: любовта към близки, искреност, смирение, надежда. Към третата група специални ценности принадлежат: любовта към далечния и бъдещия човек.

Хартман подлага на критика висшите теологически ценности и най-вече Бог като такава ценност. А за Макс Шелер такава висша ценност е святостта. Според Н. Хартман ако се приеме, че Бог е в основата на нравствеността, то се изпразва от самостоятелност етическото като цяло. Според философа единствен първичен носител на нравствените ценности е човекът.

Н. Хартман високо цени чистотата на сърцето. Това е основна нравствена добродетел. Чистотата на сърцето се изразява в правдивост, искреност и откритост. Като пример за такава чистота на сърцето философът дава образа на Иисус Христос. Силата на Неговата чистота се състои в моралното Му битие. Съвършената чистота стои близо до светостта, но последната не е по силите на човека.

Според Н. Хартман между религия и етика има **антиномии**⁴⁸. Той посочва пет на брой. Първата антиномия се отнася до иманентната тенденция на етиката и трансцендентната тенденция на религията. Втората антиномия се отнася до човека и до Бога като върховни ценностни носители. От гледна точка на религията за човека благо е това, което изхожда от волята на Бога, а от позицията на етиката благо е в самия човек, той се явява най-важният от всичко съществуващо. Третата антиномия е аксиологическа и се отнася до произхода на ценностите, а не до тяхното съдържание, както е в предходните антиномии. Тази антиномия засяга произхода на ценностите. Според етиката ценностите са автономни, т.е. те са ценни сами по себе си и зад тях не стои нечий авторитет. А в религията всички нравствени изисквания водят началото си от Бога, затова нравствените ценности са несамостоятелни, хетерономни; дават се чрез божии заповеди.

---

⁴⁸ Антиномия – в широкия смисъл на думата означава някакво противоречие, при което противоположните гледни точки могат да бъдат доказани по логичен път.

Най-силни са антиномиите в сферата на свободата. Едната от тях се отнася до Божия промисъл. В етиката волята на човека, от една страна, се противопоставя на природната закономерност, а от друга страна са нравствените ценности. Затова волята има свободно пространство – природната закономерност е детерминирана каузално, а ценностите сами по себе си не детерминират. Докато при религията е друго. Човешката воля се сблъсква с Божието провидение, при което човек няма пространство за самоопределяне. Според Хартман Божественото провидение парализира волята на човека. Другата антиномия се отнася до изкуплението. Според философа от етическа гледна точка изкуплението е неморално, защото лишава човека от свободата му. Нравствената свобода на човека е изпразнена от съдържание от финалния детерминизъм на Бога.

От богословска гледна точка тези антиномии, за които говори Н. Хартман са несъстоятелни и некоректни, показвайки повърхностното разбиране на философа по отношение на теологията.

Въпроси и задачи:

1. Чрез какъв метод Макс Шелер се опитва да обоснове етиката?
2. Какво означава понятието „интенционалност“?
3. Има ли разлика между индивид и личност? Обосновете се.
4. Каква е йерархията на ценностите според Макс Шелер?
5. Какво разбира под ценностен плурализъм според Николай Хартман?
6. Направете кратка характеристика на антиномиите между религия и етика според Николай Хартман.
7. Напишете есе на тема: „Човекът е две неща едновременно: задънена улица и изход“ – Макс Шелер.

Литература:

Малинкин, А. Н. Н. Гартман: „Забывтый философ“ – В: Културология, XX в.: Антол. Москва, 1995, с. 648-653.

Радев, Стефанов, Личев 1992: Радев, Р., Ив. Стефанов, Ал. Личев. *Философите*. Кратък речник. София: Христо Ботев, 1992

Стефанов 2005: Стефанов, Ив. *От Имануел Кант до Николай Хартман*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.

Философски речник. Съвременни философи XIX-XX век – школи и направления. София: Гал-Ико, 1996.

Цацов, Д. „Забравеният“ философ. Традициите на презентационизмът и приносът на Николай Хартман. София: Пропелер, 2014.

Цацов, Д. Понятието образ в онтологията на Николай Хартман. – В: *Онтологични ситуации*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. Александър Андонов. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2010, 236 стр.

РЕЧНИК НА ТЕРМИНИТЕ

Абсолют	Безусловно начало, извор и основание на всяко битие (лат. “causa sui”), причина сама в себе си, синоним на Божеството във философски контекст.
Адиафора	(гр. ἀδιάφορος – безразличен) Във философията на стоиците с този термин се обозначават безразличните неща, които нямат нравствена ценност и не са блага, които могат да бъдат предмет на нравствеността.
Антиномия	Парадоксално твърдение, надхвърлящо пределите на формалната логика. Противоположност между две съждения, които взаимно се изключват и не могат да бъдат доказани с еднаква сила по логически път.
Апейрон	Безкрайното (първоначалната основа на света) по учението на Анаксимандър. Апейронът се е схващал като “качествено неопределена материя” според интерпретацията на Хегел.
Афект	Силно емоционално състояние, при което човек не може да ръководи постъпките си.
Априори	(лат. - a priori) Във философията се използва за нещо, което е преди опита или се предполага като условие за неговата възможност, т.е. нещо, което може да се знае без емпиричен опит.
Апостериори	(лат. - a posteriori) Във философията се използва за нещо, което произхожда от опита, т.е. основава се на емпиричния опит.
Апофатизъм	(гр. “апофатис” – отрицание) – учение за Божеството като превъзходящо всичко сътворено. Съгласно апофатизма истинската природа на Бога може да бъде определена само с отрицателни термини (“което Той не е”)
Гносеология	Наука за познанието, неговият път, възможности и граници
Демииург	В контекста на платонизма и неоплатонизма Демииургът има принижено, съподчинено положение спрямо Бога като върховна идея и Абсолютно начало. В редица религиозно-философски теории това е творческият принцип, устройващ света по божествени образци. Тази концепция впоследствие се налага в средновековната философия като религиозно-философски синоним на Божествения Логос.
Дуализъм	(от лат. “dualis” – двойствен) – философско учение, признаващо съществуването на две несводими едно към друго начала или субстанции – дух и материя, идеално и материално.
Догма	Положение или определение, твърдо установено, истинско и задължително
Еманация	(от лат. “emanatio” – изтичане, изливане, излъчване) – термин на неоплатоническата философия и гностицизма. Възглед за произхода на света по пътя на изливането на

	битийствената пълнота из недрата на Божеството на съществуващото.
Ентелехия	(лат. <i>entelechia</i> от гр. <i>entelecheia</i>). Във философията на Аристотел означава завършеност на развитието и достигане на пълна осъщественост, т.е превръща потенциата в акт.
Иманентност	(лат. вътрешно присъщ, свойствен). При иманентната философия битието е вътрешното съдържание на съзнанието като при това се игнорира обективната действителност. В една религиозно-философска система, ако Бог е само иманентен, т. е. само вътрешно присъщ и съдържащ се в света принцип, то крайните изводи водят до пантеизъм. Това означава, че Бог е тъждествен със света, Той не е личност и се съдържа в природата, без да е същевременно надсветовна или свръхсветовна (трансцедентна) същност като личен Бог спрямо човека и творението, на които Той е Първосъздател и програмиращ развитието на целия универсум.
Ипостас	(гр. <i>ипостасис</i> – лице, личност) – в богословието този термин се използва главно по отношение на трите лица на Бога – Отец, Син и Дух Свети, и тяхното взаимоотношение. Върху съдържанието на този термин са се водили продължителни спорове, особено през IV век.
Каталепсис	(гр. <i>κατάληψις</i> – разбиране) – Според стоиците взаимодействието между възприятието и одобрението се получава разбирането (каталепсис). То финализира познавателния процес и подпомага възникването на понятия.
Концептуализъм	Философско направление в средновековната схоластика, което казва, че реално съществуват единичните неща (<i>res</i>), които не могат да бъдат предикати, а универсалиите (общите понятия, <i>sermons</i> или <i>voces</i>), като предикати, нямат обективна реалност. Затова общите понятия се образуват посредством абстракции.
Креационизъм	Учение, основаващо се преди всичко върху библейския разказ за сътворяването на света от Бога; за извеждане на света от небитие в битие (“ <i>creatio ex nihilo</i> ”).
Космогония	Учение за произхода на света. Християнският възглед е изцяло креационистичен – Бог извежда всичко съществуващо от небитие в битие.
Космология	Учение за строежа и хипотетичните модели за материалната Вселена. В християнството космосът се разглежда като целенаправлявана от хаос към порядък универсална цялост.
Логос	(от гр. слово, мисъл) – Световен закон и Разум у Хераклит. От античната философия това понятие преминава в християнството като обозначение на Бог Слово – Второто Лице на Света Троица.
Метемпсихоза	Митологично учение за превъплъщение на душите. Води

	началото си от древните орфически тайства, от питагорейците, философа Емпедокъл (V в. пр. Хр.). В нашето съвремие това учение се поддържа от редица теософско-сектански направления с религиозно-синкретичен характер.
Монизъм	Учение за едно единно начало на всичко съществуващо. В случая има предвид Абсолюта като идеална творческа Първопричина или абсолютна алтернатива само за движещата се материя.
Монотеизъм	Вяра в един личен Бог
Натурфилософия	Философска интерпретация на природната цялостност.
Нус	Световният Разум в учението на Анаксагор и на други по-късни философи като синоним на Световния Разум или Идея (респ. на Бога).
Отнология	Наука за съществуващото.
Пантеизъм	Учение за тъждествеността на Бога и материалната Вселена. Бог се възприема не като личност и е само иманентен на света. Класическата формулировка е дадена от Бенедикт Спиноза: “Deus sive natura” (Бог или природата – това е едно и също).
Плурализъм	Учение, предполагащо онтологична множественост на световните начала на битието, в противоположност на монизма.
Политеизъм	Вярване в съществуването на много богове, характерно за религиите по появата на християнството, с изключение на юдаизма.
Синкретизъм	(гр. религиозен) – механично сливане на различни култови и религиозно-философски възгледи от свършено различни духовни източници. Явление, характерно за преломни епохи и дълбоки духовни кризи.
Телеология	Учение за целесъобразността в природата като програмност, произтичаща от един Първосъздател Бог.
Теософия	Религиозна система, построена върху синкретическа основа на елементите, заимствани от различни религии и духовно-културни източници.
Теофания	Богоявяване, Богоразкриване.
Трансцедентност	(от лат. “transcendens” – излизащ зад пределите на нещо) – в богословски аспект това е едно от свойствата на абсолютното Божие Битие. Бог като Свръхличност е заедно с това над или свръхсветовна същност и причина сама на себе си. В теоретико-познавателен план Бог се възприема едновременно като трансцедентен (над света) и иманентен (в света), което в християнската догматика се изразява с понятието “вездеприсъствие на Бога”.
Хилиазъм	Учение за настъпването на хилядолетно Божие Царство на земята в края на историята. Хилиазмът не е официално църковно учение, но с него се злоупотребява по най-разнообразни начини от сектите, които си служат с религиозно шарлатанство в учението за свършека на света.